

Megjelenik
minden hónap
15-én
három ivnyi
tartalommal.

MAGYAR NYELVŐR.

SZERKESZTI
SZARVAS GÁBOR.

SZERKESZTŐ
KIADÓ-HIVATAL
(PEST)
„Hungaria“ vendéglő.
185 - 186. sz.

II. kötet.

1873. JANUÁR 15.

I. füzet.

A MAGYAR HELYESÍRÁSRÓL.

Crambe recocta.

A Magyar Nyelvészet első évi folyamában, tehát 1856-ban ezeket írtam: „Mióta az 1848 előtti Tudós Társaság által meghatározott helyesírási szabályokat elhagyogatják, azóta növekedett a zavar, a mely előbb csak az élet és a szabályok közt volt meg, de azután az elméletbe is behatott, úgy hogy most nem tudjuk, mit miképen írjunk, s elevenen érezzük mindnyájan a szükségét, hogy mentül hamarább segíteni kell a bajon. Azonban egyetlen orvosság az igazán helyesírási tudomány. Ezt keresik is, de nem nagy sikerrel.....

Mondván, hogy kevés sikerrel keresik a helyesírás tudományát, távol van tőlem azt gondolni, hogy én találtam el a valóságot. A helyesírás nem önálló valami, hanem a nyelvtudomány eredménye; azért is az a helyesírásnak egyedüli alapja. Hiú törekvés ki akarni azt szakasztani a nyelvtanból, s ennek tökéletesítése előtt akarni megigazítani; úgyde nyelvtanunk is addiglan tévedez, míg nem lesz meg a magyar nyelvtudomány. Hogy pedig ez megvolna már, legalább a Magyar Nyelvészet nem vitatja, annál kevésbbé mondhatom magamról: ime kitárom a magyar helyesírás szabályait, a melyekhez már semmi kifogás nem férhet. Csak figyelmeztetni akarom a közönséget a nyelvtudománynak s illetőleg a nyelvtannak azon részeire, a melyek különösen meghatározzák a kiejtést vagy az élő nyelvet s az ezt betűkkel kifejezni akaró helyes-

írást. Ama részek pedig a szóismeret*) (etymologia), hangsúly (accentus) és a széphan­gzat (euphonia). E három együtt uralkodik az élő beszéden, a hol az a nyelv­szellemnek öntudatos kifejezője; ott pedig, a hol a nyelv­szellem némúl­ni kezd, a tudomány köteles kikutatni azokat, segítségök által a nyelv­szellemet föleleveníteni, s így igazítani meg az élő beszédet. Tehát a nyelv­tudomány, a mely nem­csak az élő beszédet, mint a nyelvnek jelenét, hanem annak múltját is kutatja, sőt a rokon nyelveket is tekinti, sokszor megigazítani kénytelen az élő gyakorlatot; meg is igazítja azt mindenütt, a hol tudomány uralkodik. Elöttünk hát az elhíresztelt helyesírási elv: Úgy írok a mint beszélek, s úgy beszélek a mint írok, semmit sem nyom; ez kerékben futó mondás,¹ mely a maga kérdésével felel magának.

A szóismeret, hangsúly és széphan­gzat a nyelv­tan­nak megannyi részei, a melyek a helyesírást meg akarják hatá­rozni, s azok erre nézve nem egymásnak kirekesztői, hanem inkább kiegészítői. A szóismeret t. i. a szók eredeti állomá­nyát keresi, és úgy terjeszti azt élénk, a mint az rideg ma­gában volna. De az élő beszédben a szó gyéren, vagy soha sem fordul elé ily ridegen; az más, hasonlóképen rideg szó­val szerves új szóvá lesz, s a hangsúly adja belé a lelket, mely az új szót eleveníti, a mint azt a szó­ragozásnál és szó­képzésnél tapasztaljuk. A mi a hangsúly elevenítése után még darabosan marad, azt a széphan­gzat kisimítja. E három tényezőt, a szóismeretet, hangsúlyt és széphan­gzatot kell tehát tekinteni, ha helyes véleményt akarunk magunknak szerezni arról, hogy mit miképen írjunk. Minthogy azonban a szó­hangokat betűkkel fejezzük ki, azokról is meg kell emlékeznünk. Szólni fogunk tehát a betűkről, a szóismeret­ről, a hangsúlyról s végre a széphan­gzatról, hogy utat ké­szítsünk magunknak a helyesírás tudományára.“

Mint 1856-ban, úgy 1873-ban is az a meggyőződés, hogy olyan helyesírási szabályokra, a melyek egyaránt ki-

*) Bár nem akarok purista lenni, de a tudományos műszók ér­telmes okos magyarosítását soha sem ellenezhetem. A fiatalabb nyelv­tudósokat szólítom fel, mondják meg, mely magyar szó fejezhetné ki legjobban az etymon és etymologia értelmét? H P.

elégíthetik a tudományt és az élő nyelvet, s a melyek szabály-létüket is igazolhatják, csak az elősoroltak meghányása és megvizsgálása útján juthatunk el. Legyen szabad ma elmondanom egyetmást

a betűkről.

A magyar nyelv hangjai többfélék és a latin nyelv hangjaitól, a melynek betűivel élünk, különbözőek lévén, az írásjegyek nem fejezik ki tökéletesen nyelvünk hangjait. Tehát toldani kellett s összerakni az egyszerű jegyeket; így támadtak aztán nálunk a következő jegyek: *á, é, í, ó, ú, ő, ö, ü*; továbbá *gy, ly, ny, ty*; *sz, cz, cs, ds* vagy *dzs*.

A magánhangzói jegyekkel csak megvolnánk még, ám-bár nyelvünk kárát vallja annak, hogy a széles *e* leírására nem fogadtuk el az *ä*-t, minélfogva a közép *ê*-re az egyszerű *e* maradt volna. Nyelvünkben az *e* hangok túlságig számosak, s minthogy az *e*-féle hang az *ö*-t is pusztítja, néha nagy monotonia szélesedik el nyelvünkön. Irodalmi nyelvben az írás felette nagyon hat az élő nyelvre. Ha az írás a különbözőféle magánhangzókat nem bírja vagy nem akarja kifejezni, a melyeket nem tájbeszédi sajátosság, hanem a nyelv alkotása szült, akkor a helyett, hogy örözeje volna, pusztítója lesz a különbözőféle nyelvhangoknak; s pl. az alhangú *hatalom* szónak megfelelő felhangú *szerelem*-je lassankint olyanná lesz, mintha amazt *hatalam*-nak ejtenők; az *ok, om, ol, kod* stb. alhangú ragok és képzők felhangú párjai (bokrai) lassanként oda változnak, mintha amazok *ak, am, al, kad* stb. volnának. De mind ennek ellenére azt mondom: hagyján, a magánhangzói írásjegyekkel csak elvagyunk; s ellehetünk velük itthon, el a világ vásárján is.

A világ vásárja talán gondolkodóba ejt egynémely olvasót, hogy vajjon nem szándékom-e „közös ügygyé“ tenni a magyar nyelvet is? *) Nyiltan kimondom, **b e h n a g y o n**

*) Igaz anekdota, azaz még el nem mondott hírecske, hogy épen 1856-ban, midőn a megindulni akaró Magyar Nyelvészeti számára részvevő és dolgozó társakat keresek vala, levélben egyik felszólított ügyfél megsugá, hogy figyelmeztették őt arra, hogy én az osztrák kormány által meg vagyok vesztegetve, hogy „a finnezés által“ a magyar nyelv hitelét rontsam. A levelet emlékül tartogatom. H. P.

is szeretném a magyar nyelvet közös európai ügyvé tenni, csak elfogadnák annak! Ez azonban nem rajtunk áll, a kik a nyelvtudománnyal és helyesírással bibelődünk, hanem áll némileg azokon, a kik a magyar politikát űzik, de áll leginkább azokon, a kik a tudomány és a művészet felkentjei. Már mind a magyar politikustól, mind a magyar tudóstól és művésztől igazán és komolyan követelem, hogy eszményeiket és mérkékeiket ne a Hortobágyon, hanem az európai vásáron szedjék.

Mondom, a magánhangzói betűkkel csak ellehetünk mind itthon, mind a világ vásárján is; de a más-salhangzói betűkről nem lehet azt mondanom: ezek itthon is alkalmatlanok, a világ vásárján pedig kirívók, köz elfogadásra nem ajánlkozók. Avvagy nem alkalmatlanság-e az, hogy szokásos helyesírásunk kénytelen *tytr, gygy, nyny, lyly, szsz, cycz* stb. négy-négy jegyet rakni oda, a hol ket-tős mássalhangzót akar kifejezni? S mennyire kirívó, idegen a világ vásárján főleg az, hogy az *s* betű nem európai *s*, hanem *sch*, vagy (francia) *ch*, vagy *sh*! Ha a magyar nemzet háromszor kisebb volna mint a mekkora, s ha valahol félre eső zúgban lappangana, a melyet az anyagi és szellemi forgalom nem ér, s ha végre az a kicsi és a világ szeme elől jól eldugott nemzetecske feladatának tartaná, hogy senki ne lássa őt, valamint ő sem akar másokat ismerni vagy csak látni is: akkor ugyan mindegy volna reá nézve és a világra nézve is, hogy miképen ír, ha írásra is vetemedik; de a magyar nemzet nagyobbacska, s a világforgalom útja mentiben lakik; neki nem lehet, nem szabad elzárkoznia. Mi húzza le rólunk a sarkartyús csizmát, a csinos szűk nadrágot, a klárisos vagy akár gyémántos atillát, akár mennyire gombolózzunk is bele hazafias elszántsággal? Semmi egyéb mint az, hogy a Duna mentiben, a világ vásárján lakunk, s hogy Pest jóval közelebb esik Európa szívéhez mint Madrid vagy Pétervár. S jó, nagyon jó nekünk, hogy itt vagyunk a Duna mentiben; mert még jó idejekorán meggyőződhetünk arról, hogy a magyar szellem, a magyar nemzetiség nem sarkantyús csizma, zsinóros nadrág és fényes gombú atilla, hanem ezeknél valamivel külömb, a mi független minden külső díszről, dívattól.

A népiskolákban is, annál inkább a városi elemi iskolákban ismertetni kell Európát és Amerikát, a történelemnek főbb eseményeit, ismertetni kell a természetet is, még pedig úgy, a hogy azt az európai tudomány elnevezgeti. Mennyi akadályt gördít elénk tanítás és tanulás közben csak az az egyetlen s betű? A geographiai, általában az idegen nyelvű szókat s leírásukat nem kerülhetjük ki, de nem is akarjuk kikerülni; azt is ohajtjuk, s kell ohajtanunk, néha szinte követeljük már, hogy a külföldiek is megismerkedjenek a mi neveinkkel, a mi írásunkkal. Ezt a kölcsönös érdeket valamint az írással fokozni, úgy fejlődését írásunkkal meg is lehet akasztani. Helyzetünk a kölcsönös érdek fokozását követeli, nem akadályozását. A hatalmas oroszország tetszeleghet magának idegenes írásával; de a mi 70 milliónak szabad, nem szabad 7 milliónak. Pedig magyar írásunk, jöllehet az európaiilag elfogadott latin betűket írjuk, majdnem annyira idegen az angolnak, olasznak, francziának, németnek, mint az orosz írás.

Ezt az itthon kényelmetlen, a világ vásárján pedig nagyon is idegen írást az s-nek nem európai hangja szüli leginkább. Mert ha s nem az európai, egyszerű erős s, hanem *sch*, vagy *ch*, vagy *sh*, bajos a c-t úgy fogadni el, a mint azt némelyek teszik, a kik Nagy Ignác-ot, Toldy Ferenc-et írnak; mert a következetesség mindjárt megszakad; pedig minden írásmód köteles arra is tekintettel lenni. A *cʒ* jól illik az *sʒ* mellé, valamint a *cs* is a *ʒs* mellé, ha egyszer s nekünk *sch* akar lenni. De ha az s-nek európai értéket adunk, sziszegő hangjaink ezek lesznek: *ʒ*, *s*, *c* (*ʒ*ab, *s*abni, *c*áfolni; *rozʒ*an, *vessen*, *moccan*); sőt akkor a *dʒ*-nek egyszerű hangját is *ʒ*-vel fejezhetnök ki. Vékony vagy foghangú sziszegőink volnának e szerint *ʒ ʒ s c*. De hogy fejezzük ki a vastag vagy ínnyhangú sziszegőket? Sokfélélt kísérlettek meg már, s a számos kísérletből az sül ki, hogy felette nehéz oly betűalakot találni ki, mely szép is, kényelmes is legyen. Hagyjunk fel tehát avval, hogy új betű-alakokat teremtsünk, s fogadjuk el azt, a mit a szláv írás már elfogadott, a mit már azok is elfogadtak, a kik általános (latin betűjű) alphabetum megalapításán igyekeznek, s a mit a mi magyar nyelvtudományunk is az idegen nyelvbéli szók írásában már hosszabb idő óta alkalmaz, tudniillik a *ž ʒ š č* jegyeket, a melyek

eddig *zs, dzs, s, cs* jegyekkel íratnak. A *ž* felette ritkán fordul elé nyelvünkben, pl. *žida* (dzsida), *finžá* (findzsa); a rokon nyelvekben azonban elég sűrűn kerül elé. Azonban a magyar szók belhangjaiban a *ž*-nek is van helye, jöllehet ott a *z* szorítja ki, pl. *csirádzik* és *csirázik*; ezek közül az utóbbi általánosabbá kezd válni, lehet talán csak azért, hogy *dz*-t restelünk írni. Ha azonban egyszer a *ž*-t elfogadjuk, akkor a *csirázik* csak olyan kényelmes lesz, mint most a *csirázik*.

Benne vagyunk az újításban, essünk rajta keresztül egy huzomban. A *gy, ly, ny, ty* úgynevezett lágy hangok mind úgy támadtak, hogy a *g, l, n, t* után egy *i* hang *j*-vé vált, s *gi* ermek, *li* áni, *ni* úz, *ti* úk helyett lett *gyermek, lyány, nyúz, tyúk*. Azonban különbséget teszen a magyar kiejtés a *t+j* és *ty, g+j* és *gy, l+j* és *ly, n+j* és *ny* között; amazok hang-torlatok (positio), ezek nem; pl. *botja* és *tya*, *megfogja* és *fogya*. A „botja, megfogja“ szóokban a kettős hang világos, valamint az „atya, fogya“ szóokban is hogy csak egy hang van. Ezt a különbséget érezzük a *balja* (nem jobbja) és *folya*, a *tulipánja* és *anya* között is. Azért fejezte ki az írás az említett hangok lágyítását nem így: *tj, gj, lj, nj*, hanem így: *ty, gy, ly, ny*. Hogy lehetne már ezeket egyszerűsíteni? Legjobban úgy, hogy az *i* hangból eredő *y*-t nem mint külön betűt az alaphang mellé, hanem mint módosító jegyet annak némileg felibe rakjuk, így: *t', l', n', g'*. Ez sem újítás, mert az általános alphabetumban már régóta divatoznak, s a mi magyar nyelvtudományunk is alkalmazza az idegen szók írásában. Ezen jegyekkel tehát így élünk: *a'á, l'án, a'na, g'ermek*. Hadd írjam a *Miatyánk*-ot ezen javasolt jegyekkel.

Mi *a'tánk*, ki *va'g* a *me'nnekben*, sentelte'ssék a te *neved*, *jöjjön* el a te *országod*, *le'gen* meg a te *akaratom* mint a *me'nben* azonképen a földön is; ne *vi'g* minket a *ki'sér* tetbe, hanem *sabadít's* meg a *gonostól*, mert *tiéd* az *ország* a *hatalom* a *di'cőség* *mo'st* és *mind örökké*. Amén.

Látni *való*, nem *válik* felette *idegenné* az írás az új *jegyek* által, *sőt ajánlja* magát, ha *ilyeneket* kellene írunk: „A *ki höl'g'gel* *beséll*, *válassza* meg *jól* a *sókat*, ne *salasson* *ki šemmit* a *sájan*, a *mi sértő* lehetne.“

HUNFALVY PÁL.

A SZÓREND.

A Nyeivör deczemberi füzetében (461. l.) ezt olvasom:

A következő szerkezetek pedig, nem mintha valódiságukban kételkednénk, hanem oly ritkán hallhatók, hogy kötelességünknek tartjuk gyűjtőink figyelmébe ajánlani: „Pedig csakugyan szerette volna a fényes kastélyba bepillantani.² A mint a város körül haladna ki.³ Az ördög olyan hosszút (czérnát) behúzott (a tübe) hogy
Mi a manónak tetted azt a tüt ebbe a zsákba; nem elfért volna másutt!”

A két első példával nekem most semmi dolgom. Legfőbb azt jegyzem meg, hogy a „szerette volna bepillantani“ erdélyi általános kifejezés, én még minden erdélyi embertől így hallottam. A második példa valószínűleg kuszált; egyes elbeszélő mondhatta így, de szabatosabban vagy így kellett volna mondania: a mint a város körül*) haladt, vagy: a városból kifelé haladt. A *haladna* ez esetben latinusnak látszik.

A hátralevő két mondat „ritkasága“ talán abban áll, hogy az igekötő nincs hátravetve így: olyan hosszút húzott bele; nem fért volna el másutt?”

Legegyszerűbb volna némely hasonló szerkezetű mondatot a legközönségesebbek közül amazok mellé állítani. Például: oly nagyot levágott a kolbászból. Oly sokszor felhozta neki. Olyan jól megtanulta leczkékjét. Oly számos példát elésorolt. Annyi tenger pénzt elköltött. A másokra: nem megmondtam, hogy eső lesz? Nézem: hát nem ellopták a pénzemet! Hát nem elszökött az a gyerek megint! Azt hiszem, effélét seregszámra lehet felhozni.

De ezzel az ily szerkezet használatos volta csak ki volna mutatva, megfejtve nem. A kételkedő, kinek nyelvérvékében e forma nem él, vagy kinek a priori megállapított szabályaiba ütközik, mindig azt mondhatná, nem jól

*) A *körül* sajtóhiba; helyette *közül*-nek kellett volna állnia.

van, nem szabályos, hanem így kell: oly nagyot vágott le, oly sokszor hozta fel stb. mert, szerinte, az oly nagy, oly sok, hangsúlya az igekötő hátravetését parancsolja. Ez az, a miben mai syntaxisunk leginkább szenved; s a mi engem az állító és tagadó mondatok általam régóta vizsgált rendszeréhez vezet, melynek minden bibéjét még nem találtam ugyan ki; de a mi körülbelül bizonyosnak látszik, megkísértem vázolni a következőkben.

Állító mondatnak nevezem azt, mely egyszerűen állítja vagy jelenti az egész mondat tartalmát; melynek hangsúlya is az egész mondatra vonatkozik, nem pedig annak egy vagy más részét emeli ki különösebben. Tagadó ennek ellenkezője, rendszerint a *nem* tagadó szócskával.

+ Hol az ige pusztán áll, azaz se igekötő, se ige-határozó, se pótló vagy segédige nincs mellette, ott természetesen csak a *nem* hozzátételével különbözik a tagadó szerkezet az állítótól. Áll.: írok. Tag.: nem írok. A hangsúly első esetben az igére, a másodikban a *nem*-re esik.

Hol az ige nem áll pusztán, ott kétféle szerkezet alakul, mind állító, mind tagadó. Nevezetesen:

Ha a főige határozott módban áll tehát pótlóige nincs, akkor így lesz:

1. Állítva:

2. Tagadva:

Le írom.

Nem írom le.

Tudtára adták.

Nem adták tudtára.

Jól megtanulta.

Nem tanulta jól meg.

Ha ellenben a főige határozatlanban áll segéd- vagy pótlóigével, akkor így lesz:

3.

4.

Le fogom írni.

Nem fogom leírni.

Be van az én szűröm uja
kötve.

Nincs az én szűröm uja
bekötve.

Tudtára akarták adni.

Nem akarták tudtára adni.

El találom vinni.

Nem találom elvinni.

Tehát az igekötő *nem* válik el, s a határozó szó közvetlen a főige előtt áll az 1. és 4-ik esetben; elválik pedig a 2. és 3-ik esetben, úgy hogy következő schema áll elé:

[A mi e mondatok hangsúlyát illeti, világos, hogy tagadó szerkezetben mindig a nem szón van egy jó erős hangsúly. Ennek megfelelőleg az állító mondatban szintén kell hasonló erős hangsúly, de az a fő igére csak akkor esik, ha pusztán áll, máskép mindig az előrevetett igekötőn, határozón, vagy a mi az igét máskép kiegészíti. Az 1. és 3. példákban tehát: le, tudtára, jól, le, be, el erős hangsúlyok felelnek meg a tagadó nem nek.]

E mondatok kérdővé alakítása magában nem változtat a szerkezeten; de igen némely kötőszók, leginkább a ha; hanem erről most nem szólok.

[Ha akármelyik mondatcsoport e schemabeli szerkezettől eltér, s hangsúlyát másúvá veti, már nyomatékosává válik. Példák:]

de igekötő rendszeren a fő igén

1.

2.

[Akkor írta le.
Azt adták tudtára.

[Nem leírom (csak olvasom).
Nem tudtára adták (hanem mást csináltak).

Jól tanulta meg, (de rosszúl adta elé).

Nem jól tanulta meg (hanem rosszúl).]

3.

4.

Mikor fogom ezt leírni?
Az én szűröm ujja van be-
kötve.
Nagyon akarták tudtára
adni, (de nem hallgatott rá).
Akkor találok elvinni,
(mikor nem lesz otthon).

Nem leírni fogom, (csak el-
olvasni).
Ha a szűröm ujja be nincs
kötve (kihullott volna).
Nem tudtára akarták adni,
(hanem kérdőre vonni).
Ha el nem találok vinni,
(megbánom).]

Ez eddig meglehetősen világos. Ha egyik vagy másik példa nem forgatható eléggé, csak azt jelenti, hogy rosszúl volt választva. De kísértse meg akárki állító és tagadó mondatainkat az 1. 2. 3. 4. schema szerint csoportosítani, ugyanazon eredményt nem tagadhatja meg.

Én azonban tovább megyek. Azt vettem észre, hogy az állító mondatok rendszerét (1. 3.) követi minden olyan

mondat, mely pozitív, a tagadókét. (2. 4.) mely negatív jelleműnek mondható, úgy hogy e részben ellentétesek: sokszor — ritkán; leginkább — legkevésbé; is — sem; jobban — nem annyira; könnyen — nehezen; nagyon — kissé; bőven — szűken stb. a végtelenig. Lássunk példákat.

1. (Plus.)	2. (Minus.)
Sokszor megszólította. Jobban megérdemled.	Ritkán szólította meg. Nem annyira érdemled (meg).
Leginkább pártját fogja. Azt is elhoztam. Bőven kimérte az itczét. Könnyen eligazodtam. Úgy megütlek, hogy... (nagyon).	Legkevésbé fogja pártját. Azt se hoztam el. Szűken mérte ki az itczét. Nehezen igazodtam el. Csak kicsit ütlek meg.

3. (Plus.)	4. (Minus.)
Sokszor meg akartam szólítani. Már délben el akartam vinni. Mihelyt megebédeltünk. Tőled is meg fogom kér- deni. Oly hosszú czérnát belé- húzott. Annyiszor megbántam!	Ritkán tudtam megszólítani. Még este sem tudtam elvinni. Alig ebédeltünk meg. Tőled sem fogom megkérdeni. Oly rövid czérnát húzott belé. Oly ritkán látogat meg.

Említettem följebb, hogy ha a nyelv e 4 rendbeli schemától eltér, azt nyomatékosság végett teszi. A rendes tagadó alak például az incriminált mondatban ez volna: nem fért volna el másutt. Ugyanez kérdeve is megtartaná szerkezetét: Nem fért volna el másutt? De a fennforgó példa nem egyszerű kérdés, sőt nem is tagadás, hanem állítás kérdő-tagadás álarczában, s így, mint kedélymozzanatot kifejező, nyomatékossá vált:

Nem elfért volna az másutt is?!
Nem megparancsolták, hogy eljőj?

Nem be van az én szűröm ujja kötve?
Nem le tudom én ezt írni?

Hogy pedig a nyelv az állító szerkezetnek tagadóra és viszont való változtatása által mennyi erőt, nyomatékot ad a beszédnek, mutatja az itt nem tárgyalt parancsoló szerkezet, mely rendszeren a tagadóval egyez.

Első fokú parancsolás.

Állítva (parancsolva): Állj meg.

Vidd el.

Tudd meg.

Tagadva (tíltva): Ne állj meg.

Ne vidd el.

Ne tudj róla semmit.

Másodfokú, erősb nyomatékkal.

Állítva (parancsolva): Megállj hé!

El vidd (azt az ostort innen)!

Megtudd, (hogyan megbánod)!

Tagadva (tíltva): Meg ne állj!

El ne vidd!

Meg ne tudj semmit!

Ha már most az irodalomban felkapott szórendbeli hibákat vizsgáljuk, legnagyobb részüket az állító mondatnak tagadó szerkezettel, s a tagadónak állító szerkezettel való hibás használatára vihetjük vissza. Mint: „a keresztények kedélye *felizgatva van*. (Tagadó szerkezet, a mennyiben az igekötőt az igéhez kapcsolja.) Mennyire *tér el* ettől a reichsrath felfogása!“ (Tagadó, mert plus mondat minus szerint van szerkesztve.) Ez *több* jelenségből *tünik ki*. (Tagadó szerkezet, pedig állít; az az plus-sal állít.) De talán bővebben máskor.

ARANY JÁNOS.

A NEVEKRŐL.

I.

A helynevek állandó rovatán kívül szükséges egy másik szintén állandó rovat a Nyelvőrben nem csupán a helynevek, hanem általában a nevek (személy-, család-, gúnynevek stb.) magyarázása, fejtegetése s értelmezése végett. Ha leg-

alább egyelőre gyűjtés és értelmezés együtt elfér az arra szánt helyen, ám szorúljanak össze; azt azonban óhajtunk kell, hogy a gyűjtés köre ezentúl a helyneveken kívül a családnevekre is kiterjedjen; mint azt a gyűjtők példányképe, Kriza már egy párszor a Nyelvörben is kiterjesztette; sőt hogy a gúnynevek, ökor- ló- eb stb. nevek gyűjtése a Krizától (Vadrózsák I. k. 1863) tíz évvel ezelőtt oly gazdag eredménnyel kezdett móddal haladjon. Az anyag szaporodása a vizsgálódásra s értelmezésre bizonyosan oly mértékben fog bennünket ösztönözni, hogy a kutatások gyümölcseit különálló hely is megilletheti a gyűjtött adatok mellett. Igaz, hogy helyneveink gyűjtése magában véve is sokra nézve felvilágosít bennünket; a mit nem tudunk s nem érthetünk, ha egyetlen helynevet látunk csak magunk előtt, érthetővé lesz egy másik helynév segítségével; de az is kétségtelenül igaz, mit Jerney mond, hogy „helyneveink nagy részben a személyekéből alakultak, és épen azért, míg tökéletes onomasticonnal nem bírunk, helyneveink iránt sem jöhetünk minden oldalról tisztába“. Jerney nem ok nélkül sürgette azt, a mit történetbúváraink mai napig elmulasztottak. Én azt gondolom, hogy ez a nyelv-, nem a történetbúvárok dolga, s jó lenne minél előbb hozzá fognunk. A mellett azonban, ha régi okleveleinkből rendbe szedjük a neveket, azon tágas birodalmat, mondhatni rengeteget se mellőzzük, mely az élő vagy kihalt családnevek sűrűségével hívogatja az élő nyelv körül vizsgálódó gyűjtőket. Számptalan mai családnév fog előfordulni gyűjtésünk közben, melyre mint személynévre fogunk rátalálni okleveleinkben; s egy-egy ily századokon keresztül visszavezető vékony szálacska sokszor könnyebbé teheti az eredeti értelem kitalálását s elejét veheti a téves magyarázatnak. Pl. Berze, Finta, Égető, Keserű, Lükő, Setét, Tegze stb. most is élő családnevek megfejtéséhez sokkal nagyobb érdeklődéssel fogunk, ha tudjuk s látjuk, hogy mindezek és sok hasonló név már a XII. s XIII. században mint gyakran előforduló személynévek tesznek biznyságot ősi, keresztényiség előtti eredetük s létezésükről.

Semmivel se méltathatjuk csekélyebb figyelemre az úgynevezett gúnyneveket. Döbrentei ezeket ragadt neveknek mondja valahol. Én a nép közt a „csúfnéven“ kívül ragadvány névnek szintén hallottam a gúnynevet; s meg-

vallom, nem tartom helytelen nevezetnek. Számtalan példa van rá, hogy a mit a nagyapa még csúfnév gyanánt érzett magán száradni, azt az unoka már sokszor büszkén is viselte. Így volt ez a C z u d a r o k, T o l v a j o k, N a g y f e j ű e k stb. idejében, így azelőtt s így van ma is. S hányszor megtörténik, hogy az eredeti vagy elébbi név elzüllik s emez foglalja el helyét?

Nevet tulajdonképen mindenkinek más ád, s e mai, névben válogatos világban is számtalanszor megesik, hogy a leggyöngédebb szülei szeretettel választott név sem tetszik annak, a ki azt hordozni kénytelen. Ismeretes emberi gyengeségünkben következtethetjük, hogy bizony a H a r a g o s, H a z u g, H i t v á n d, H í z ó, I r i g y, S z e g é n y, T o p a s több más régi személynév viselői nem gyönyörködtek azokban; s ha tőlük függ vala, nem kerestek volna maguknak ily jellemző neveket. Ragadvány-nevekké váltak, mint sok más akkor is és ma is, legfőképen azért, mert jellemzők. Nem lehet állítani, hogy ma is minden csúfnév érthetően jellemző; sőt megengedem, hogy a mostaniak közt sok van olyan, a minék — hogy úgy mondjam — se füle se farka; de két körülményt legalább meg kell említenem. Először is azt, hogy a nép a csúfnevek adásakor most is feltűnően törekszik a jellemzésre; s másodsor, hogy új és pedig igen sokszor helyes szóképzésre legtöbbször a csúfnévadás ösztönzi. Azt sem lehet mondani, hogy ezek csak afféle leszáradó hajtásai volnának az élő nyelvnek s így kár volna rájuk gondolni, mert a népi nyelv szokás ápolja és fenntartja őket; s ha a tudomány mellőzné, maga hányná ei magától azon eszközök nagy részét, melyekkel sok rejteknek akadhat nyitjára. Hogy a nép valósággal ápolja s századokon át fenntartja jellemző gúnyneveit, arra nézve csak egy példát idézek, mesevilágunk egyik népszerű alakjának, a B a b s z e m -nek nevét. Nehéz volna eldönteni, vajjon mesevilágunk termette-e meg ezen alakot és nevét, vagy az életből vette át a kész nevet a képzelt alak számára; annyi azonban bizonyos, hogy a név már 1211-ben mint név fordul elé II. Endre királynak a tihanyi apátság jószágait megerősítő oklevelében, hol a többi közt ez olvasható: Z e l e c u m f i l i o s u o B o b, Z e m e t f r a t r e G a b a stb. (Árpádkori új okmt. I. k. 123. l.) Hogy az olvasás, vagyis a B o b és Z e m szavak megszakítása hi-

bás, az a szövegből kitűnik. A két szó egy név s nem más, mint a maig ismeretes Babszem név; a mi bizonyosan akkor is törpe vagy kis testű személyekre illett. (V.ö. mákszem, ökörszem, porszem.)

Azt hiszem, ezen egy példa is eléggé bizonyítja, hogy az ilyes elnevezések nem épen rövid életűek. A Babszem név 700 éves documentálható létezése nagyon valószínűvé teszi, hogy a mai csúfnevek egyike-másika szintén régi eredetű s méltó a feljegyzésre, bárha szótáraink eddig nem szedték is fel őket. Azt, hogy a csúfnév-adás ma is többnyire jellemző szándékkal történik, úgy gondolom, bizonyítani is fölösleges. E jellemzésre való törekvés azután annak oka, hogy sokszor egészen helyesen képzett újdonszóval gazdagodik a nyelv. Némely esetben nem hiányzik a szó, a mely kifejezné azt, a mit a névadó a névvel mondani akar; de lehet, hogy a közbeszédben használt kifejezést mégis több oknál fogva nem tartja alkalmasnak. Más esetben az értelem oly árnyalatát akarja tüzetesen megjelölni, mely a kész szónak általános jelentésében elvegyülne. Általán véve pedig ösztönzi erre azon felfogás, mely nagy különbséget hajlandó látni a nomen proprium és appellativum között még akkor is, ha egy-egy példa napnál világosabban mutatja, hogy a nomen proprium tulajdonképen semmi sem egyéb appellativumnál. A használatbeli különbség s a tulajdonnévnek egyes általa különösen megjelölt személyre alkalmazott volta egyre nagyobbá teszi ezen látszatos különbséget, s e miatt a kész appellativumnak, hogy tulajdonnévvé lehessen, nem ritkán új képzést kell kiállania. Ugyanez történik akkor is, midőn egyik vagy másik képző lassan-lassan az élő közönséges nyelvből kienyészvén, majdnem kizárólag csak a nevekké lett appellativumokban maradt meg. Ha az ilyeneknek gyökérszótagából az elavult képző mögül is elég világosan kitűnik az eredeti értelem, a szokatlanná vált képzőhöz újabb képző járul s a tulajdonnévből ily másodképzéssel új appellativum lesz s ebből esetleg ismét név (nomen pr.). Az ide tartozó példák megemlézése könnyen bővebb fejtegetésre adhatna okot, azért jövőre halasztom. Annyi talán eddig is gyanítható, hogy igen nehéz volna a csúf- és nem csúfnevek megkülönböztetése, az pedig épen bizonyos, hogy ezeknek vizsgálása közben is

nyelvkincsekkel van dolgunk s így kötelességünk a gyűjtés s megtakarítás.

De boldogulunk-e az értelmezéssel, s mi értéke lesz, mi hasznát vesszük az igazán vagy tévesen magyarnak gondolt névnek is, ha jelentését, értelmét felderítenünk nem sikerül? Hogy ilyen is lesz, azt előre is gondolhatjuk; hanem ha annak a soknak csak egy kis részét leszünk is képesek megfejteni, már akkor is nagy lesz a haszon. Mindenik név egy-egy szegletköve a történeti szótárnak, melyet a nevek kihagyásával igen csonkán lehet megírni. A XII. XIII. századi okleveleinkben foglalt nevek biztosan jellemzik azon kort, melybe csekély számú nyelvemlékeink már nem érnek fel. Ha azokban egy érthető magyar tulajdonnevet találunk, legalább is pár száz évvel régibb földet — ha csak egy talpalatnyit is — érezhetünk lábunk alatt vizsgálódásaink közben. De meg néha onnan is kapjuk a felvilágosítást, hol már keresni sem volnánk hajlandók. Álljon itt erre példa gyanánt egy régi magyar nőnév, a Havadi. Eléfordul egy Margit nevű nő 1152-ben kelt végrendeletében (Hovodi) az Árpád-kori új okmt. I. k. 63. lapján. Ha a keresztyénség nyomát akarjuk e névben látni, bizonyosan a Maria ad Nives-re fogunk gondolni, noha ez már az 1466-diki magyar naptárban ha vi b ó d o g a n y á - n a k van fordítva. Sőt ha analogiát keresünk, találunk is Peru-ban, hol a Ni'e v e s nőnév nagyon gyakori s épen ez értelemben, a nélkül hogy a Maria név vele együtt járna. Régebben Kassay, legújabban Kriza jegyezte fel mint háromszéki tájszót a havadit, mi a. m. tavaszi virág, narcisz. Eléjön még ugyancsak Krizánál (Vadr. I. k. 325. l.) a következő háromszéki táncszókból is:

Csukros székfű, h a v a d i,
Szeret ingem valaki stb.'

Azt gondolom, hogy bátran mellőzhetjük a perui analogiát. A székely szó míg egyfelől egy régi magyar nőnév értelmére tanít bennünket, másfelől a narcisz virág jó magyar nevével is megismertette emlékeztet a keleti költészet egyik leggyakrabban előforduló hasonlatára, melyben a narcisz rendesen az epedő, szerelmes női szemeket példázza. Különbözik a szerelmes mint nőnév szintén divatos volt eleinknél. A mi a *-di* képzőt illeti, a mely sok régi névnek

a képzője, még lesz alkalmam róla szólni. Most csak azt említem még, mit szintén e képző juttat eszembe, hogy a Kisid (Qujsid) név alakját is fenntartotta a székely nyelvjárás. Erre is idézhetünk egy táncszót Udvarszékhelyről a Vadr. I. k. 329. l. a mely így hangzik:

Hajh be nagy a Mihók feje!
De kicsid az agyveleje,
Mind hátul van az eleje.

A Kicsid névről könnyen a Nagyod, Nagyos (1211-ben Nogud, Nogus) nevekre s ezekről a rómaiaknál előforduló Major és Minor elnevezésekre gondolhatunk. Ott legtöbbször a Natu major és minor értelem rejtett e nevekben, bár valószínű, hogy a test, termet nagysága s kicsinysége szintén úgy adhatott e nevezetekre okot, mint nálunk, hol a kis és nagy elnevezés születési sorhoz s termethez képest egyiránt szokásos. Grotefend azt jegyzi meg Lat. Gramm. II. 97. l., hogy ha a római családban két leány volt, az Major és Minor nevet viselt; ha harmadik is született, az Tertia vagy Tertulla, a negyedik Quartilla nevet kapott. Hogy a férfi nevek adásánál szintén követték e szokást a rómaiak, az alighanem csak egyszer cognomen-kép előforduló Primus-on kívül bizonyítja a családnévvé lett Secundus, a ritkábban található Tertius, Tertullus, Quartinus, a gyakori Quintus, Sextus, Decimus, valamint a Septimius, Octavius, Nonius, Decimius stb. nevezetek. Tylor „Primitive Culture“ című munkájában (I. k. 150. l.) mint saját szerű névadási módot említi fel a születési renchez képest történő elnevezést Australia egyik vidékéről, továbbá a malayoknál és Madagaskar szigetéről. Hogy ezen szokás nálunk szintén divatos volt, eléggé mutatják következő régi neveink: Elseh, Elud (1211-ben), Qued (1135), Ketudi (Jerney szerint 1138), Harmaş (1211), Negus (1086), Eute (? Jerney szerint 1138), Hotus (1211), Hoteud (1211), Het (1211). Nyolcz és kilencz számneveinkre vonatkozó személyneveink természetesen csak ritkábban fordulhatnak elé; azonban ha egyáltalában hiányoznának, ezen körülmény vélekedésem szerint csak az elszámoltak ősrégiségét bizonyítaná. Különben a Kilen cz mint családnév ma szintén található, valamint Elő, Négyes,

Hatos. Nem tudom, a Harnos családnév egynek vehető-e a Hármassa!?

Mínthogy a Qued nagyon emlékeztet a Kedd napra, egyúttal megjegyzem, hogy a napok nevei közül mint személynév leggyakrabban a Péntek és Szombat fordul elő. Ugyanezek mint nőnevek is így: Pénteka, Szombatika, Szereda ritkábban. A mint más népeknél, a magyarnál is maig megvan azon szokás, hogy a gyermeknek azt a nevet adják, melylyel a naptárban születése napja van jelölve; ebből is következtetve, elfogadható azon általános vélemény, hogy a Péntek, Szombat, Szerda neveket viselő egyéneket születésük napjáról nevezték így. (Post, die personennamen 537, s köv. Steub, Ausland 1872. 28. sz.) Hasonló jelentést kell tulajdonítanunk a Karácson, Husvét, Pünköszt személyneveknek, melyek közül csak Husvét-ra nem emlékszem, hogy mint élő családnevet halottam volna *).

Visszatérve a Quedre, nem hallgathatom el, hogy Czech J. Kőed-nek olvasta (l. Jerney M. Nyelvkincsek.) Azonban a Qu csak K-nak olvasandó. De ha le kellene is mondanunk arról, hogy a Qued-ben a két, kettő vagy keddel állunk szemközt, akkor sem a Kőed, hanem inkább a kedv szónak régibb ked alakja lesz az, a mivel itt név képiben találkozunk. A váradi regestrumban 1219-ből találunk Quedeleut, s ez bizonyosan kedvelő-nek hangzott; magát a ked-et pedig összetéve látjuk a Scipked (1135-ből), Scipched (ugyanakkor tájt) névben, a mi Szépked(v)-nek mondatott, mint Scicul (1086) s Scichul (1092), Széköly, Székelynek. Igaz, hogy összetétellel nem sokszor van dolgunk a régi magyar nevek hüvelykezése közben; mindazáltal van rá eset, mint pl. ebben a névben Jólegény, Telegény (1211-ben Jouleken, Joulekun). A Telegény alakot eddig csak a váradi reg. után ismerem mindamellettem tudom egészen elfogadni Jerney azon nézetét, hogy csak a Jólegény hibás olvasásából származott volna. Kriza „gúnynevei“ közt is fordul elő Te Fatarós emlékezhetünk róla a temonda, temondád szókra is. A Jólegény és Telegényen kívül találunk még Nep-

*) Steiner értesítése szerint van Veszprémben.

A szerk.

legu en-t is 1221-ben (Árpádkori Uj okmt. 162. l.). Ez Néplegény-nek hangzanék; azonban gyanúm van a szó helyes olvasása iránt. Azt gondolom, hogy Széplegény-nek olvasandó. Ezen név mint családnév talán ma is előfordul Békés megyében, hol három négy évtizeddel ezelőtt még megvolt, ha értesülésem nem hibás épen Békés városában.

SZILÁDY ÁRON.

A NYELVÖRBELI NÉPNYELVI ADATOK.

Azokat a főbb dolgokat akarjuk kivonatban összeállítani, melyeket a Nyelvőr első kötetéből nyelvünk ismeretére nézve tanultunk. A nép nyelvét nem is csupán a nyelvészetnek kell a maga céljaira (mindenütt?) hasznosítani, hanem magának az irodalomnak is nagy figyelmet kell rá fordítania. Müller Miksa szépen és meggyőzően kifejti, hogy az irodalmi nyelv elkerülhetetlen halálnak megy elébe, ha szentesített formákban megállapodik, megkövül. Mert a nép nyelve, a népies nyelvjárások folytonos fejlődésnek, illetőleg kopásnak és így változásnak vannak alávetve, úgy hogy idővel a megállapodott irodalmi nyelvtől nagyon is eltérő külön nyelvekké fejlődnek. Ha tehát az irodalmi nyelv az elavulás, tehát az enyészet elől biztosítani akarja magát, folytonos összekötetésben kell állnia a nép nyelvével, ebből kell mindig új tápot, életerőt merítnie, ezt kell végre hangtani fejlődésében lépésről lépésre követnie. És a nép nyelve már csak ezért is a legszorgalmasabb tanulmányozást követeli.

Itt 1) a hangtani különösségeket, 2) a föltünőbb szóalakokat és jelentéseket, 3) a ragozás különösségeit és a mondattani stb. sajátságokat fogjuk elsorolni.

I. Hangtani tünetmények.

A hangtani viszonyok kutatása legbajosabb, s az e tekintetben szolgáltatott anyag épen nem kielégítő. Oka az inkorrekt leírás. A Nyelvőr mindjárt eleinte figyelmeztette gyűjtőit, hogy a mennyire lehet, híven másolják le a közlemények hangbeli alakját; és a későbbi közleményekben (egész a X. füzetig) mégis találunk fölös számmal olyan alakokat, melyekről alig hihető, hogy valaha valaki ember szájából hallotta volna őket; pl. azt, ezt, aztán; mondtam, dobták; tudja, adj, mēnj, csinálja, sietsz stb.;

ezeknek okvetetlen így kell hangzaniok: aszt, eszt; montam, dopták; tuggya, aggy, mënny, csinállya, sieccz stb.) A legjobb gyűjtők is következetlenek e tekintetben. Kriza csak néhány szóban ír é-t: és, hégyés, éssze, hëzza, észél, és itt is vegyest találjuk ezeket: és, es; -ë, -e; észél, egyél, ettem, enni; épen így pl. écczër és tudsz e h. tuccz stb. — A göcseji közleményekben is sok ilyest találunk egymás mellett: kudba és kutba, mëkkáttya és mëgköppesztik, fokták és dobták stb. Az ilyen közleményekre aztán nem lehet mindig biztosan építeni; különösen nem lehet 1) a magánhangzók viszonyait és változásait kellőleg jellemezni, és nem lehet 2) a nyelvjárásokat és egymáshoz való viszonyukat kielégítőleg megismerni. Helyén volt tehát a Nyelvör kijelentése a X. füzetben, hogy csak akkor hasznosíthatók igazán a népnyelvi közlemények, „ha híven a kiejtés szerint vannak leírva!“ Most tehát itt csak egyes föltünőbb jelenségeket emelhetünk ki.

Legelterjedtebb és igen érdekes hangváltozás az assimilatio. Ennek két nemét különböztethetjük meg. Az első (melyet talán hanghasznításnak mondhatni) abban áll, hogy ha két mássalhangzó találkozik, a második az elsőt (ritkán megfordítva) magához hasonlóbbá teszi, vagy úgynevezett keményítés és lágyítás által, vagy az által, hogy az első mássalhangzó szervileg közelít a másodikhoz, pl. az ajakhangú *m*-ből torokhang előtt torokhang (*n̄*), foghang előtt foghang (*n*) lesz. Keményülést és lágyulást látunk ezekben: aszt, fölöttöszette 374. (A számok a Nyelvör I. kötetének lapjait jelölik.) iritykettek, fokták, vákták, kudba, kerezsgetett, csaggyütt. Hangszervi közeledést ezekben: toromba: toronyba, vagyomból, kömves: könyves; ungat „uhm hangon fanyalogva szól“, 383.; terénte: terémtve; ide valók ezek is: mëkhallotta 175. házasothatik 275. — Az assimilatio másik foka a hangegyenlítés; itt t. i. a két hangnak egymásra hatása már akkora, hogy egyik a másikkal egészen egyenlővé lesz, pl. tënnap 421. mëkfannak, vattok, hatták, hallak: hagylak 463. ajállak: ajánllak 463. ajállolak: ajánlolak 467. talló, hajja, kejj föl 333. gondolla, ollan 418. töllfa 463. öttözött, öttösz-

tette 374. attak, monták, házasonni, tunnak, haggya, semmed: senyed, *semved; két szó között is: nad dolog 276. ek kert, ész szörnyü 275. us sé, ur ropogott 276. as sé: azt sé 331. minn ném: mint ném 423. — Néha két mássalhangzó egy harmadikba olvad össze: feleggye: feledje, tanittva: tanítja, énnyhányszor: égnéhányszor 330. gongva, bántya, hoccza: hozdsza 327. — Önhangzók assimilatióját találjuk ezekben: tálána, tálát 330, és nepestig 280. — Dissimilatiót vehetünk föl ebben: tanál e h. talál 455.

A sziszegő hangok néha mintegy támasztékul *t*, *d* hangot vesznek maguk elé. Így találkozik néha

s helyett *cs*: csikkaszt: sikkaszt 232, ordacs: ordas 280, micsmács nyilván a német dialektikus mischmasch 136;

sz helyett *cz*: czulák: szulák nem „jövő tény”, hanem „jövötény”) 232, abroczo 417, bajczod 274, féczket 421, kopacz 455; vonczol: vonszol 455;

z helyett *cz* (*dz*-ből): gacz: gaz 135;

j helyett *gy*, *ty*: gyárgyo: járja 372, gyó, gyeg: jég 380, vergyem 372, vággyo: vágja 374, méggyavul 181, gyün, gyere 185, ugorgy 276; ablaktya 373, raktya 417, iftyur 374.

Jésülést is találunk: bolongyabb: bolondabb 187, testyit 324, Istennye: Istennel 418, köszönyi 417, annyi: adni, bántanya 417. Idevaló *l* helyett álló *j*: csójános: csalános 133, jányok: lányok 187, féjts: félts 181.

Szokatlanabb hangmegfelelések:

r helyett találkozik *l* és viszont: dálidó 232, gölőngy 278, szalufa: szarufa? 332, esellő: esernyő 422, erőruha: előruha 379, petrezsirom: petrezselyem 424.

m helyett *ny* és viszont (v. ö. szírom és szírony, *karamodik és kanyarodik Budenz Szóegyeztetéseiben, 2. kiad.): pörnyedez: permetezik 331, pérnyékél 382; ákómat: alkonyat 421.

l helyett *n* és viszont: tanál: talál 455, mihent: mihelyt 455, mihánst: mihelyést (Dunán túl hallani még: mihenést) 374, hun: hol; halom hanom: haném 375.

n helyett *t*: disztu: disznó 380, 421.

d helyett *z* és viszont: izej: idei 423.; dacs kó: zacskó 379.

p helyett *k* és viszont: csirikol (v. ö. tót ěirik) csiripol 129; potorász: kotorász 136; — *p* helyett *cs*: csősze: pösze 424.

t helyett *p* és viszont: citrusfa: ciprus 464; püsszög: tüsszög 332.

t helyett *k*: pamuk 372; türtösztesse és türkösztész 327.

Metathesis: evelen: eleven 178, kavarc: vakarc 274, döbön; bödön 277, kalán: kanál 467.

ja, ju-ból *i*: hadari: hadarja, vari: varju 422; tik: tyuk 186, lik: lyuk 188.

o, ö helyett *u, ü*: csukor, bukor 135, hugyan, tülük 275, otthun 276, mustoha 333, ujan, ruzsám 416, furma 178, runda 424, katuna 417; lükjétök 415.

i helyett *ü*: üdő 327, vünnyi, evüttö 374, kúrándú, küugrott 374, csürkém 181, szüved 327, szüvessen 466; — *ü* helyett *i*: szömígy, ígyit 415.

a helyett *e (ä)*: elig: alig 181.

Közönségesebb hangzóváltozások: *é*-ből *ö* Dunán túl és még inkább Szeged vidékén, pl. nemős embör 181; — *é*-ből *i* a göcsejieknél s a palóczoknál, pl. ides 466, illet, hajlikába 374.

ér-ből mássalhangzó előtt *ör* lett ezen göcseji szavakban: kördi 418, kördözi 374, mörgembe 421; v. ö. vörös és vér (v. ö. még hogy angolban az *ir* szótag mássalhangzó előtt *ör*-nek hangzik: first, third, bird, birth).

Ikerhangzókat (diphthongusokat) csak a göcseji közleményekben találunk, még pedig a következőket: 1) ou: vout: volt; 2) uo: vuot: volt, juo: jó, szuot: szót; 3) oa: mékhoat: méghalt, hoagat: hallgat 423; 4) ie, ié: fiele: féle, iedes: édes, miég: még, kiét: két 466; 5) eü: keütü: keltő 466.

Rövid *o, ö* szó végén szintén Göcsejben: válláro, mékáttyo, belüllö, vittö.

Rövid *u, ü*-re végződnek Göcsejben a részesülők és hasonló szavak: tikhordu, esü 422, tolköpesztü, földü, 375, furu, erdü 415, kigyü 421.

Hangkopás. Az irodalmi nyelv mindenütt rendezen épebb alakokat tüntet föl, mint a népnyelv. De, mint már följebb érintettük, ha valamely kopott alak a népnyelvben általánosan vagy csak túlnyomó részében is lábrakap, ezt az irodalmi nyelvnek is tanácsos fölvennie. Így azt hisszük, a *ból*, *ról* és *től* ragokat az irodalmi nyelvben is ideje volna *bül*, *rul*, *tül* alakokkal helyettesíteni, ha ellenére is volna némely elkényeztetett fülnek; mert a nép nyelve ország-szerte az utóbbi alakokat tünteti föl, s az előbbieket, úgy látszik, már csak a Csallóközben (l. 378.) és a Székelyföldön élnek. De alig van igaza Gyergyainak, ha a *sēm*-et ki akarja iktatni az írói nyelvből; tagadó mondatokban egyaránt divatos *sēm* és *sē*, de tiltó mondatokban csakis *sē* használatos.

A kopásnak leginkább az *l* van alávetve szó közepén mássalhangzók előtt, és szó végén. Szónak végén csak a *bül*, *rul*, *tül*, *vel*, *nál* ragok egyes 2. személyű igék, és Göcsejben *ul*, *ül* végű igék koptatják el az *l*-et majd pótlónyujtással, majd a nélkül: *szobábú*, *vizrű*, *földöbű*, *urtu*, *bolontu* 326, *avvâ*, *magávê*, *magáva*; *kürándú*, *erémü*; egyébkor marad: *hal*, *lángol*, *el*, *möndögil*, *gyógyil*. — Szónak közepén mássalhangzó előtt *al*, *el* lesz *â*, *ê*, — *ol*, *öl*, *ul*, *ül* rendezen *ó*, *ő*, *ú*, *ű*, hosszú hangzók után az *l* nyomtalanul elvész: *mékhât*, *hâni*, *êmút*, *dóga*, *ötsd*, *mégbetegüt*, *csinájon*, *ének*: *élnék*, *szót*: *szólt*; de *lölke*. — *al*-ból néha *ó* is lesz: *óma*, *szóma* 378, *tóp* és *tâp* 380, *bópál*: *balpárt* 381. — Göcsejben sokszor pótnyujtás nélkül tűnik el az *l*: *etünt*, *fötétte*, *számunya*, *fölyüt*: *fölyült*, *pörüt*: *pörölt*.

r is elkopik 1) *t* előtt a székelyeknél: *miét*, *egésségédétt*, *mett*, *métt*, *azétt*, *azétt* (Dunán túl *miér*, *mer* stb.); 2) szó végén: *mikó*, *akkó*, *hamâ*, *hama* 374. — *rr*-ből lesz *r* pótlónyujtással ezen szavakban: *êre*, *ára* 275, *âra*, *mêre* 274, *môre* 276, 323.

t, *d* elkopik némely szavaknak végéről Dunán túl: *mer* 185, *mér*, *azér* 274, *husér* 326, *aszonta* e h. a *szt* *monta* 275, *mosmân* 276; *maj*: *majd* 274, 275.

γ elesik a *hoz* rag és *a γ* , *e γ* névmás végéről: *kihö*, *kedvesükhö* 275 (néhol *férhöl*, *kirájhöl* 455, *söt Szegeden királyhon*); a *is* *uttétt* 330, *ej* *ismékhât* 374.

n, *m* néha mássalhangzó előtt elvész: p é z 422, m u k a 375, sz ű h á z 420; p ú p o s máshol p o m p o s 272; széltiben hallható i k á b b e h. i n k á b b.

v is elesik néhány szóban mássalhangzó után: p i t a r: p i t v a r 271 (v. ö. u d o r e h. u d v a r), h u s é t: h u s v é t 422, h ű s i t i: h u s v é t i 423, t e r é n t e: t e r é m t v e.

d esett ki *h* előtt ezekben: a h a t, s z é h e t, m a r a h a t, a d h a t stb.

m, *t*, *z* elkoptak szó elején ezekben: a s z o n t a, a s z o n g y a 275, m é g i n t e s é g = m é g i n t é s m é g i n t 374; ű s t i n t: t ű s t é n t 375, 376; u b o n y: z u b b o n y 333, á s z l ó.

Göcsejben szó belsejében is kiesik két hangzó között: 1) *v*: k ű e s 134, t o á b b 374, h u á, h á: h o v á 380, k ű e t t y i k: k ö v e t j ű k 381, l u a k a t 381, v i á s, i á s, s z ű é s, d o l o g t e ő, 421, 422; — 2) *d*, *gy*: t u o k 380, p e i g 423, 375; n a o n 374; — *z*, *s*: a u t á n, a j u t á n 374, a o k: a z o k 417, a i t: a z é r t, b i o n, i g a z b i a 422, a o n g y a, a s z o n g y a 375; — *ly*: o a t, o a n 421.

Kopott, összerántott szavak: l á d d: l á t o d, e s z t e n d i j e n k o r: e s z t e n d ő r e i l y e n k o r, m i c s a: m i c s o d a 423, I s t e n u c c s e g é n: ú g y s e g é l j e n (máshol már u c c s e, s ő t D u n á n t ű l I s t e n u c c s a), k j ě d, k j ě m i t: k i g y e l m e d, k i g y e l m é t 180, 466, v e n d i s é g: v e n d é g s é g 417.

Romlott szavak: p a r t v i g y e: p a t v a r v. 331; m i k n y i k r e t ő r t e (v. ö. G a a l M e s é i b e n m á k n y i - m á k) 455, m i k n y i 456; S z e n c s e k ű: S z e n t s é g k ő 133; S z e n t - R o n t á s: S z e n t T r i n i t á s 427.

STEINER ZSIGMOND.

V I Z K E R E S Z T.

Hunfalvy Pál a Nyelvőr első kötetének első füzetében „A magyar naptár némely sajátosságai“ című cikkében egyebek közt a „vizkereszt“-ről szólván, ezeket kérdezi: „Hová való ez az elnevezés? Az egyház görögül epiphaniának nevezi ezt az ünnepet, honnan hát a vizkereszt? A keleti egyház szokásaiból való-e?“

Ez elnevezés megmagyarázására két felvilágosító cikkecskét kaptunk. Az egyiket Moenich Károly küldte be, másikat Borostyánkővi.

Mo enich Károly a következőket írja:

„Az epiphania latin elnevezésnek okadatolását és magyarázatát, minthogy erre nézve nem forog fenn kétség, nem tartom szükségesnek; a „vizkereszt“-nek értelmezése pedig, melyet Kozma Károly egri egyházmegyei áldozár s a külföld előtt is jó hírnevű és tekintélyes egyházi írónak „Liturgica sacra catholica, exhibens sacrorum ecclesiae romano-catholicae rituum origines, causas, significatio-nes“ című, Regensburgban 1863-ik évben megjelent művéből vettem, ím ez.

„Vizkeresztnek, vagy „Három királyok napjának“ neveztetik magyarul az „Epiphania“ ünnep részint azért, mivel a Jordán vizének megszentelése emlékére, melyet Krisztusnak ezen napon a folyóban végbe ment keresztelése által nyert, ezen ünnep évfordulóján Kelet valamennyi és Nyugot sok egyházában a vizet szokásos keresztjelek kíséretében ünnepélyesen megszentelték; — részint azért, mivel régenten ezen napon szokták volt a lelkészek híveik lakásait megáldani, vagyis a szerkönyvben meghatározott módon szentelt vízzel keresztalakban a lakást meglocsolva beszentelni; — sőt hozzátehetjük, hogy e lak-beszentelés szertartása és szokás hazánk több részében, különösen a falvakon még napjainkban is fennáll és gyakoroltatik.

Ez a „vizkereszt“ elnevezésnek értelmezése.“

Borostyánkővi pedig ezeket mondja.

„Hogy őseink az epiphaniát vizkeresztnek nevezték, az a következő okokból történt:

1. Mert ős hagyomány szerint az üdvözítő ezen a napon kereszteltetett meg Jordán vizében.

2. Mert régenten e napon egyes nyugati egyházak is, a mint e szokás a keleti egyházban maiglan is fennáll, a megváltó kereszttségének emlékére ünnepélyes szertartások között vizet szenteltek, evvel adták föl aztán a keresztiséget.

A római egyházban sok helyütt, leginkább falun, ezen vagy az előző napon ma is megáldják a vizet, melyet a hívek szobáikba visznek, hogy azokat megszenteljék.

3. A kath. lelkész még a közel multban ezen az ünnepen kezdte meg híveinél az atyái látogatásokat, s ez alka-

lommal hajlékukat szentelt vízzel kereszt alakjában meghintette, tehát megkeresztelte.

„Innen a vizkereszt.“

Mi azt tartjuk, hogy őseink a keresztyén hit fölvételekor az ünnepek megmagyarosítása alkalmával nem igen sokat törték fejüket azon, hogy micsoda esemény emlékére van ez vagy az az ünnep elrendelve, hogy tehát ebből kiindulva készítették volna az egyes ünnepek nevét; hanem vették és egyszerűen lefordították a kifejezést onnan, a hol találták; még pedig először is a latinból: purificatio b. Mariae virginis: Szűz Mária tisztolatja (Münch. cod.), assumptio b. Mariae virginis: Máriának fel mennybe vétele (u. o.), nativitas b. M. v.: Mária születeti (u. o.). A legtöbb ünnepnek elnevezésbe azonban valamelyik velünk érintkező nép nyelve után készült. Így a „gyertyaszentelő“ a régibb német „kerzenweihe“ fordítása; a szlávból is van egy rakás: húshagyó: mesopustu, nagy hét: velika nedelja, Nagy boldogasszony: velika gospoja, stb. Mi több, néha átvették magát az idegen szót s lassanként meghonosították; ilyenek: advent, farsang: faschang (a bajor s osztr. nyelvjárásban); karácson: kračun, kántor (szerda): kantore — mind a kettő a déli szlávból. A „vizkereszt“ sem egyéb tehát, mint a déli szláv „vodokršt, vodokrštje“ fordítása.

SZARVAS GÁBOR.

MATKÓ ISTVÁN MAGYARSÁGA.

A XVII. századbeli hazai tudományos irodalmunkban legnagyobb tért foglalnak el a hittudományi vitaíratok. A mint Pázmány „Igazságra vezérlő Kalauz“-át 1613-ban kiadta, élénk s mondhatni elkeseredett tollharcz fejlődött ki a katolikus és protestans írók közt, melyben az „odium theologorum“ épen nem keresett valami finom kifejezéseket. E vitaíratok szerzőinek tolla gyakran oly vastagon fog, egyik-másik kifejezésük oly érdes, mondhatjuk durva, hogy a mai finomabb korban sokszor talán visszatetszést szülhet. Azonban nem szabad felednünk, hogy minden kor és kör irányának megvan a maga sajátos színezete, s ezt a XVII. századbeli vallásos íróinknál a szenvedélyesség és gyakran a személyeskedés adta meg. De van e vitaíratok nyelvében egy vonás, melyet követendő példa gyanánt tűzhet maga elé jelenkori, finomsága mellett meglehetősen színtelenné váló irodalmi nyelvünk. S ez azon erőteljesség, a tösgyökeres magyar kifejezések azon eredeti zamatja, melyet hiába keresünk jelen irodalmi

nyelvünk világpolgáriassá vált laposságában. Az említett írók között az erőteljesség s magyarosság szempontjából kiváló helyet foglal el Matkó István, felsőbányai, majd zilahi ref. lelkipásztor, kinek nyelve bár durvább a Pázmányénál, de erőteljesség s magyarosság tekintetében bátran a mellé helyezhető.

Matkó István különösen Sámbar Mátyás jézsuitával folytatott több ízben megújított tollharcot. Munkái közül az 1668. megjelent „Bányász Csákányt*”) (melyet Sámbar „X. ut Tök“ cz. vitáirata ellen, mint előszavában mondja, 3-adfél hónap alatt írt, s melynek azért adta azon címet, mert őt Sámbar X. ut Tök-ben felsőbányai papságáért bányászznak nevezte) akarom itt nyelvészeti szempontból bővebben megismertetni.

Mielőtt azonban ezt teszem, a Bányász Csákány nyelvének bővebb jellemzéséül párhuzamba akarom ezt röviden állítani a Kalauzéval.

Pázmány nem közvetlenül egyik vagy másik ellenfelével vitáz a Kalauzban, hanem általában az evangélikusokkal, s e mellett Pázmány nem csupán vitáz, hanem tudományosan kifejtett apológiát is ír a r. kat. vallás mellett; Matkó ellenben csakis Sámbarral felel. Innen van, hogy míg Pázmány egy távolról maga elé képzelt sereg elleni harczában valamivel higgadtabb, addig Matkó sokkal hevesebben patkolja keze ügyébe eső ellenét. S így, ha fokozati különbséget teszünk e két író durva írodora közt, Matkót kell ebben magasabb polczra helyeznünk. De másrészt, míg Pázmány épen vitáiratának természeténél fogva a tudományos irodalmi stíl magasabb régióban jár, addig a Sámbar haját cibáló Matkó íróasztala mellett közelebb érzi magát a nép nyelvéhez, s bővebb mértékben merít ennek az irodalmi nyelvet (mert valamelyes már akkor is volt) fölfrissítő forrásából. És így Matkónál közvetlenebbül s nagyobb mértékben tűnik fel a XVII. századbéli népnyelv, mint Pázmánynál.

Matkó Istvánt olvasva sokszor úgy érzi magát a mai irodalmi s (nem népies) társalgási nyelvhez szokott ember, mint mikor gyermekkori ismerőseit, szülőföldjét viszontlátja. Sok oly magyaros kifejezés lepi itt meg, melyeket csak gyermek korában egyik vagy másik csendes falu egyszerű s tiszta magyar

*) A teljes cím ez: „X. ut Tök Könyvnek el-tépése, avagy Bányász Csákány, mellyel amaz fővenyen építetett s már leromlott házat, előbbi fővenyre sikertelen sárral raggatni akaró és 1000, mocskokkal eszelősen színlő s mázló Sámbar Mátyás nevű tudatlan sárgyúró megcsákányoztatik Kézdivásárhellyi Matkó István mostan Zilahi Ecclesiának együgyű lelki Pásztorá által, ki Sámbartól Bányásznak neveztetett.“ Nyomtatott 1668. Kis negyedr. 459 lap.

ajkú népe között hallott és használt, de a melyeket (kivált a fővárosban) már lassanként kezd elfelejteni.

Matkónak említett munkájabeli magyarságát a következő pontok alatt fogom bemutatni.

1. Erőteljes kifejezések, sajátos szólásmódok, közmondások vagy közmondásszerű mondatok.

2. Ritka, régies szavak (melyeknek egy része bár most is közkeletű, de más jelentéssel), sajátos szóalakok.

3. Figyelemre méltó nyelvtani alakok.

I. Erőteljes kifejezések, sajátos szólásmódok, közmondások, vagy közmondásszerű mondatok.

Röviden megjegyezzük itt, hogy az idézett közmondások nagyobbára olyanok, melyek az eddigelé legtökéletesebb magyar közmondás-gyűjteményben, Erdélyi ében sincsenek följegyezve. „Vallyon nem ezen tulajdonság fenekletté meg amaz morgással híres Sánta Lojola approdgyában? (1. l.) Ha csak azokat (Sámbár okoskodásait) valaki rendel ki-győzhetné-is szedni, azokkal potrohosodott könyvéből; bizony csak azzal-is horpaszabbá tenné benne megrekedett бүdös szele miatt halálra dagadott X. ut Tök könyvét amaz Pharahótúl álomban láttatott horpasz és ösztövér teheneknek hasoknál. (2.) Füz-fakó paripája hátán csak a maga talpán akar tombolni, ugrálni = tudományos bizonyítgatása nagyon gyerekes (3.) Addig az ideig nem volt öreg vadra való idéetlen fajzatod; Sőt még most is igen a próbarom a kecske = munkád nem sok figyelmet keltett, sőt még most sem kelt. Ebet tsak eb lével kell főzni. (5.) Kocsodvarga onnan! (köz. = abból ugyan nem lesz semmi). (7.) Szavait nyomtatással kiereszteni = nyomtatásban kiadni. (8.) Fald bellyebb hát morgó sipodat egy kevésbé (= hallgass el) Sámbár, és szamar füleidet hajcs idébb, sim világ látára hazugságban hadlak, moslékos tekenőd mellől gyalázatotdra elcsákányozlak. Egy elsőben füzfa sulyok ez Mátyás, az az, igen igen nagy hazugsághoz illendő mondás. Homlokodon maradna hazugságodnak kaponyád csonttyáig bé-hatott bélyege. (9.) Igen olajos volt a Sámbár szája (= sikos szájú, elcsúszik a nyelve) mikor ezeket ajkain kiszórta. Kivánnád, hogy el-esnék fejem. Hes kakas! De míg a lészen, meg látom addig, mint lészen tenéked miattam csendes álmaid. (15.) Légy tova. (E szavakkal sokszor végez egy-egy hosszabb korholást. (16.) Látodé Mátyás ki nehéz az el lött nyilat viszzá huzni? (19.) Ez Argumentumnak Első ága (Majorja) szája izint való Mátyásnak; De a második ága váslalhatta volna

inyét. (21.) Nem bír á barna a há g ó r a (k. m. = nem volt hozzá ereje). Ilyen kábasággal boroná l o d vétkes szándé-
kodat.“ (23.) Nem vé sz i eszé ben, hogy mér ges fo g a i t a S z.
P á l i n á b a a k a s z t o t t a, nagy száját magára az Apostolra
tátotta. (25.) Nem ragad, nem ha me g-f a k a d c z is (= megsza-
kadsz (26.) Ugyan sz a b a d sz á j a d v a g y o n néked Má t t y á s !
(27.) Tükörben akarsz nézni s farodra té sz e d. Nosza Má t t y á s
sz o k j á l k o r l á t h o z n e csavarogj. (30.) Vakarja ám itt a port
a B i k a a m a g a fe j é r e ! (32.) Im lát t y á t o k, mely i n a sz a k a d o t t
b a j n o k o t b o c s á t o t t a t o k - k i e l l e n k e z ő b e n (csatára?). De
ú g y lát o m, hogy csak hé j á b a n p e r s e l n e k e g y f é l e (= némely (?)
állatot, mert csak ugyan nem lé sz e n k ö v é r sz a l o n n a b e l ő l e. (33.)
A m i k e t a b i z o n y o s n a p o k o n v a l ó h ú s n e m é t e l r ő l z ű r-
z a v a t t k ö p ű l. (43.) Sz e m f é n y v e s z t ő c s a l á r d s á g (a mit mosta-
ná b a n s z é d e l g é s - n e k k e z d e n e k í r n i) a z i l l y e n c s e r e b e r é l é s B á -
t y a ! M á t t y á s, n y o m n a á m i t t a f o n t ! j e l e n t é k e n y á m e z a b i z o n -
n y i t é k ! (45.) C s a p d m e g h á t s i k sz á d a t m i k o r a z t m o n d o d
m i n n é t a m o n n é t = r ó d d m e g m a g a d a h a z u g s á g o d é r t. (48.) I g y
v a k a r t a t a M a t k ó S á m b á r r a l p o r t a m a g a f e j é r e, a m a g a
sz a v a i b ó l c s i n á l t A r g u m e n t u m m a l. (49) Sz é k e l I s t v á n t i s, m e l y
s z e m e s s e n o l v a s t a d, s a z o m b a n m e l y h a m i s a n c i t á l t a d l é -
g y e n, s z e m e d r e v e t ő k. M e l y r e m i v e l u g y a n P. u r a m t ó l v e t t
é r d e m e s z e r é n t v a l ó f o r r o l u g o t; I t t g y u r j o n m á s s á r
c s o m o t. A z é r t i s s z i d a h a m i s l é l e k n e k, h o g y a f ű s t a l a t t c s e -
r é l h e s s e n. (50.) M i t m o t o s z ú t o n k i v ű l ö k ö r i t a i (?)
M á t t y á s ? = m é r t n e m a r r ó l s z ó l s z, a m i r ő l k e l l e n e ? (55.) L á t o d é
v a k s i M á t t y á s ? L á t t y á t o k j á d z i k h i z s e m S á r g y u r o M á t t y á s a
m a g a S y l l o g i s m u s s á v a l, m i n t a m a c s k a a m a g a f a r k á -
v a l. D e h a s á r o s v o l t a m o s d o d, l é g y e n o l l y a n k e n d ő d i s. (61.)
M a g o k v o l t a n a k k i k ö l t ő i a s o k g a z t a l á l m á n y o k n a k. H i j j á b a n
i g y e k e z e d P á p á i d a t A n g y a l b ű r b e n ö l t ö z t e t n i. (62.) L á s -
s u k m á r, h o g y m á j a m e l l é i s e s s é k S á m b á r n a k, m i n t
s a t., = h o g y S á m b á r t k ö z e l e b b é r d e k l ő d o l o g r a t é r j ű n k. B o l o n -
d o k l é s z n e k, h a k i n e m t u d n a k = k i n e m t e s z n e k, e l n e m k e r -
g e t n e k. (63.) D e a f a l e g é n y k é k é s A s z s z o n y k á k (= szent
sz o b r o k) f e l ő l n i n c s e n a P á p i s t á k n a k p a r a n c s o l a t t y o k. A P á p a
k a t o n á i n a k n e m s i m i t a t n á n a k k a r d g y o k h i v e l y é b e n o l l y s i m a
c z e t n e k i v a s a t, a m e l l y g y a k o r t á b b s h a m a r é b k i s z o t y -
t y a n n a h i v e l y é b ő l a z e d g y ű g y ű k ö s s é g e l ő t t m i n t e z = m i n d i g
c s a k e r r ő l b e s z é l n e k. (79.) T e a p a j t á r s a i d d a l h a l á l b a n (=
n a g y o n) v á g y n á l a r r a. (82.) H i t t ő l s z a k a t t (r ö v i d s é g, e. h.
h i t t ő l e l s z a k a d t) h a m i s V a l l á s. (84.) D e a s z a m á r t h a v i r á g V a -
s á r n a p j á n i m á d n á k i s u g y a n c s a k s z a m á r ő, h a b o t n i n c s e n h á -

tán csak nem üget ő. (86.) Ne magyarázza tehát hagymázosan emberséges ember szavát. Ilyen kérőt rág az inaszakatt Sámbar. *Farr tova* gonosz állat. (Megörültem rajta, hogy e *farr tova* kifejezésben, melyet népünk rövidebben *farta* alakban használ, a lóval bánó magyar ember általánosan használt *czurukk*-jának magyaros kifejezésére akadtam; de később rájöttem, hogy a *farr tova* és *farta* oldalra távolítást jelent, s nem azonos a *czurukk*-al. Vajjon van-e erre magyar szó?) (89.) Vészedé eszedben? = belátod-é, érted-é? (91.) Ha zugsági eléggé megtrókkoltatának (erőteljes kifejezés a megczáfoltattak helyett.) Látod mint akada nyakában Sámbarnak a maga kelepcczéje. (94.) Ide nézett A. is = erre célzott. V. ő. erre nézve. (96.) A megszűnése az egyházi szolgálatnak sokszor talált eleitől fogva helyet (= megvolt) az igaz Ecclesiában-is. (97.) Azt mondotta volna csak rövid szóval, hogy hamissan tekeris gúsolly a azokból a locusokból ki = csüri-csavarja a következőt. (98.) Helyén hadgya azt is = helybenhagyja. (99.) Egy lévben szattatik (együtt bünhödik) azokkal. Lassan seperj Mátyás, ne poroz! = ne hirtelenkedd el a dolgot. Így örül a macska is a tükörnek = bolond módra, mert nem tudja, hogy a mit benne lát, nem enni való. -Látodé Vjjabb sárból raggatott fészket-is melly könnyen bontya, sőt magaddal bontatya el a Bányász! (102.) Lássuk ezek ellen is mit mázol Fecske Mátyás (= mit hoz fel) a jó tavaszon! Minthogy bokros (= sokat felölölő) a Kérdés, bokros feleletnek-is kellett lenni. Talám mint a macska a maga farkával, te-is csak a magad árnyékával akartál jádzani? = azt akartad, hogy senki se feleljen kérdéseidre? Meg is tudnak riasztani olyan számárt mint te vagy, hogy ha uttyokban keresztül tehenkedik. (104.) Orozva jártak hát, félre csapontak hát (= nem igaz úton jártak) ők is. Mellyek tulajdon csak a Pápista Ecclesiát illetik. (105.) Hiszem gonosz Anya az, a ki olyan fattyakat vét. Nézz csudát már kegyes olvasó melly mohon iparkodnék — ha lehetne — de melly szaporátlan motozzon álló helyében az ina szakadt Sámbar. (100–110.) Olyan jelek, mellyekhez senki, sem semmi vallás nem mondhatta közit = melyeket egy vallás sem állit magával közöseknek. De majd cserben marad. Talám ki-kopál a Szent írásból? Bizony ki, pedig derekasson. Látod melly begyesen tudakozik = mily önteltséggel teszi fel a kérdést. Látván hogy nem segítheted vesztett peredet a sz. írásból, nyargalodzol a Successio kopár és sáros mezején. Mely keveset használ a Sátán szolgáinak az Angyal bőr? Nosza Ferencz látni legények! = jertek, lássátok Ferenczet. No hajda még =

menjünk tovább a könyveden. Nem hiszem, hogy szive egygyezzen szájával. (111—120.) A Calvinisták ezer s még ezer Templomokat, pusztá Klastromokat s Kápolnákat bírnak. (Egyelőre latinosságnak látszhatik; de nem az, mert itt a *bír* nem = *habet*, hanem *χραται*, ura valaminek, s ilyen értelemben népünk ma is széltiben használja a *bír* igét. „Zomboron János úr bír legtöbbet“ = ő a legnagyobb úr.) Falba romolván (= megsemmisülvén) a Pápistaság. Ha megmordultok (erősebb mint: felszólatok) a szép jószágért; morduljatok jó Paterek a ti Atyáitoktól marattakért. De úgy hiszem, hogy tenéked Atyádtól maradott jószágod csépe, villa, ásó, kapa, bocskor, füstös kunyó, tetű, balha, szűr, harisznya, ösztön, eke, szarv, kasza, kapta s hamvas fazék fog lenni. Dicsekedni piperés cselekedetivel. Magatok-is hazugságban hadnátok bennünket = úgy élnétek, hogy rólatok való jó nyilatkozatunk hazugnak tűnnék fel. Ezek az én szavaim viszsza sem mondom = nem vonom vissza. Aha család rókák! Így kellé a szegény kösség szeméit békőtnötök? Látod é már hogy ebül van képfaragó (a faragott képeket védő) Fábián? Te pedig fűszfa súlyokkal laptázol = bizonyítékaid gyengék, (Pázmány mondaná: „nem derék bizonyosságokkal állatod“). Látodé hogy ha a Szamárt kötelnél fogva, a Barátot nyelvénel fogva kötik meg = saját szavaival czáfolják meg. (121—130). Itt kell vala a fölét, de nem érél a szakadást = a felhozott bizonyíték keveset bizonyít). Akkor a ködös időben kedvetlen szabású valék. Kuk Magdo légyen neved. (Valami kisebbítő csúfnév). Az eszest nevetni szokták a bolondok, ugyé Matko? Felelet. Vagyon ugy-is néha. Szánnyon-meg az Isten s-hozzon eszedre valaha! (A pápista vallás) csak a minapi pápák kotlott tojománya. Látod é melly keveset hozza a Pápisták konyhájára a régiség. (131—140.) Ne tekeregj hát már mint a kigyó a gyepün = ne csürd-csavad a dolgot. Nosza Mise! hízzál már, mert büszkövel emlékezik ám itt Szent Pál te felölled = egy szót sem szól itt Pál a miséről. Nosza s otuld ki már innen a te Misédet. Csak annyit tudcz te ahoz, mint a Bagoly az Avé Máriához. (Erdélyi gyűjt. 455.) Síkos szájú, család szavú, tarka színű s álnokszívű s tudatlan koponyájú Sámbar itt is. Mi Calvinisták ez aránt ilyen hiszemben vagyunk. Lássuk már mint perdíti ezek ellen sáros lapáttyát Mátyás is. Nem is lehet Bagolynak Sólom fia! (l. Erd. gyűjt. 446.) Látod, mint rázza a tétova (= teszi feleslegessé) a te Bellarminus mellé tölt mentegetésedet. (141—150). Mikor Matkót meg akarod marni,

magadat harapod farba. Én ha ugyan kívánod, igirem most magamat arra. Hazudcz, mikor a Pápa szavait hamissan czibálod = rántod elé; itt egyszersemind szójáték is czitáloed helyett. No ostoba fordics a sáros tekenőt ha élsz még! nyomj ujjab sárt s ragaszd fészketet. Talán azt tudod hogy elment már a Bányász a Csákánnyal? Meg se gondold. Ihol van még! Avagy Pápa lova farka tartásának tulajdonittyuk = hízelgés, vak engedelmesség. De illa berek onnan = de azt meg nem nyered. Kurtának kurta kölyke = le style c'est l'homme. De míg az orrom körül való motozásra érkeztek, addig tarts (= tartsd) elő a pofádat, had vessem jól rá az ötöt (az öt ujjamat?), azután ódd a Csákánytul is görbédet. A mely szókat te hamissan, ha zugul, csalárdul, czigányul (synonymumok halmozása), az ő szavai gyanánt egymás után irál. Haj! haj! olajos száju s sik s szemérem-nélkül való pennájú Mátyás. Miért nem irád le azt is mellyik levelen írta azokat Calvinus? hadd találták volna a fészken (a maga helyén) a Pápasták is. De féltél hogy hamisságodnak kitétczik ugy fog a fejire. De palást kellett (= el kellett rejteni) a nagy hazugságnak. Oh nagy agg Lant! Megtudgya a Bányász koczantani annak körmeit a Bányász Csákány nyelével, a ki az orra körül sáros s mosdatlan kézzel akar pepecselni; sőt ha ugyan tovább is embertelenkedik, végre a fokát is há tához dühenti a véle pántolódónak. Légy tova! (151—160.) Micsoda csigán tekerhetnéd tehát ki innen a Szentek imádtatását = hogyan magyarázhatod ebből. Lészen min megvakarnod pilisses (= tonsurás) kaponyádat = lesz min törni a fejedet. Egy csá vába veté (= egyként roszalá) a pápastákat a Fene-Bestiát imádókkal. Jaj szegény barna! Bizony csak alig vagy már! (161—170.) A sz. írásból semmi mutató bizonyosságot (= megyöző bizonyítékot) nem hozhata. Csavargásra ficzomodék = csürni-csavarni kezdé. Aha nagy számár, hogy hírével sincsen az utollyodnak, a mit kottyant a szád = magad sem tudod, mit beszélsz. Ballagj még! én is nyomozlak = menj tovább a könyvedben, megyek én is utánad. Szegény feleségem kontyát is akarod igazgatni. De kérlek másuvá meny gyontatni, mert ha ott motosz, megütik ott a pilises tarédott. Ilyeneket többeket is verhetnék tarlott pilisedhez. Magad alá öntenél forrót = magad alatt vágnád a fát. Álly félre Sámbar, hogyha egészség kell = ha azt akarod, hogy bajod ne legyen. Ha mind ilyen szárában szállott eszű, nem éretlen, hanem ugyan meg is senyvedett, evesedett elméjű hazug tanítókat tartotok Pápista Vraim mint Sámbar, nem tudom micsoda lélek-

tül viseltettek. Nosza Sámbar, vesd meg magadat = szedd össze erődöt. (171—180.) Bizony felborzadna még hajatok is. Nem virágzik hát ma, hanem fonnyad az igazság Romában. Hogy nem szégyenled az ebtül! Ha sem ired, sem szelenczéd, nem kell vala magadat Doctorrá tenned. Ageb légyen a neved, ha meg nem bizonyítod. Haragszik, hogy a bálványozókra a Dávid korbácsát sujtám. Hazugságítokat úgy torkotokban is verte. Nosza lássuk mint törmölheted fogatlan inyeddal el a Matkó rothatt almáját? Hajda (= előre), Szamár! (181—190.) A térítők az indusokat az aranyért smaragdért mind kitérítették e világból (ügyes szó-játék = kiirtották). Nosza Ország hazugja! Valóban bizony jótul üres Tök! = nincs abban semmi jó. Vallyon ez ellen mint tekeri a g azt (= minő sophismákat hoz fel) Tapaasztó Mátyás? Eöszve sózza és szüri = összevegyíti. Mind csak egy a büzők = egyformán helytelenek. Hogy hogy fitogtathatod hát te azokat? Nosza már lépj más törésre is = más tárgyra térj át. Hosszú pórázra nem eresztlek = bizonyításodban határozott térre szorítlak. A többi is azon kutyabél húron pendülnek. (191—200.) Pokolban olyan himre akadtál, a mellyrül követőiddel is himet akarsz varrattatni. Értem kenyeres! (kicsinylő megszólítás.) Nem illet agg ebet hintó szekér. Merő azon szent igazság. De csak nem fér a pilis alá = nem fér a fejébe. (201—110.) Aha világosságot ugató orozva maró vén kutya! hol a lelked isméreti? Látod é Gusra való Szamár? X ut Tök fejű írásában vévén eszében Hogsa (?) Mátyás, hogy igen sütösen pörsöli tarlott feje tetejét az Pál Apostolnak distinctioja. Hogyha még egyszer valaha, arany szint mutató rosz rezedet a Bányászhoz küldöd, nem csak Csákány alá veti, hanem kohban erős tűzben égeti meg, azután a Vordan, (?) a micsoda itiletet tézsen felöle a pénzverő háznál N.-Bányán, tarts ahoz magadat. Huj által már innen más nyomba! = menjünk más fejezetére könyvednek. Igy letészed a te Ecclesiádhoz való hűségedet = felmondod. Mert horgas az! = nem könnyen bizonyítható. Nem szó, hanem próbálás kell ahoz. Nem varga Mátyás Vargáb foltya a csak szócska? = nem illik oda a csak szócska. (211—220) KOMÁROMY LAJOS.

A MAGYAR NYELV

A folyóiratokban.

Athenaeum 1. szám.

Új lap, legjelesebb íróink dolgozataiból összeállítva, és nyelve majd olyan hibás, mint akármelyik napi lapunké; kevesebb

ugyan a nyelvhibá, de nem sokkal. Ha a jobb írókat olvassa az ember, csak akkor győződik meg, mennyire van szükségünk arra, hogy nyelvünknek zöldelő erdeje megtisztuljon az idegen csemetéktől és a fattyú hajtásoktól.

Kérlelhetetlenül az idegenszerűségek közé kell számítanunk a szenvedő alak gyakori használatát. Magyaros írás csak a magyaros beszédnek mása, magyaros beszédben pedig szenvedő alakot nem ismerünk. De van az Ath.-ban elég: *adassék, fogadtatnak, méltányoltatván* stb., és német kaptára ilyenek: *lön inaugurálva, lett megörökítve*. — Idegenszerű a sok *egy* ilyenekben: *egy* nagy ür terül el; sokszor fordul elé szükségtelenül Jókainál is, a kinek nyelve ma éppen nem olyan magyaros zamatú, mint régibb műveiben. — *Bizonyos* anyag megmunkálása“ e. h. valamely... — *Setét*, e. h. setétség, homály, németes (das dunkel). — *„Mennypaloták“* (Jókainál) e. h. mennyei paloták; v. ö. gyönyörűséges társait: *vizíliom, télzöld, mennyszikra*.

[Rossz szavak: *szenvetlen* (szenvedélytelen), *hevély* (izgalom), *rendítlen* (rendületlen, rendíthetetlen), *tömb* (csoport), *tömkeleg* (labirint), *csalhatlan* (csalhatatlan), *építészet* (építés), *festészet* (festés). „Lovaggá üttetés;“ elég lovaggá ütés.] Latinos szerkezet: „megfogva kissé *bátorodtat* maga után vont“.

Az idők rendesen helytelenül vannak használva.

Néhány magyaros kifejezés: álom-látta paloták — vizsgáljágálnák — régi dolgokat feszegetünk — szóba állani vele — megérje, meglássa a sikert — tovább-tovább — egy-egy átjáró — egy-két szóval.

STEINER ZSIGMOND.

A hirlapokban.

Kolozsvári Közlöny.

1872. 289. szám. „gazdasági tárgyak *ellátására*“ németes (versehen, versorgen) e. h. elintézésére. — „mintsem *az* a közjőval *összeegyeztethető lenne*“ németes e. h. mintsem a közjőval össz. volna. — „*mikénti* kielégítés“ e. h. miként kielégítés, v. kielégítés módja. — „a *szász pártok részéről e kötelesség nem teljesített*“, e. h. a szász pártok e kötelességet nem teljesítették. A sok szenvedő alak használata igazán kezd kiállhatatlan lenni; mintha nem volna szemmel látható, hogy magyaros nyelvben nincs helye! mintha nem lehetne írásközben csak olyan könnyen elkerülni, mint az élő beszédben! — hát még mikor ilyen az a szenvedő alak: „nem *lettek kiegyeztetve*“. — Ilyen latinus (a magyarban nonsens) szerkezet is van itt néhány: „*önmagát kéri* tutorság alá *helyeztetni*“, „a 100 *frtot* 200-ra *ajánlja emeltetni*“ stb. — „*föliirat*“

javaslat, fölirati javaslat"; bizony ha nem a németet majmolnók, így mondanók egyszerűen: a javaslott fölirat. — „A javaslat *ugyan hivatkozik*“ e h. a javaslat hivatkozik ugyan. — „*kisajátítási* törvény“ helyesebben: *kisajátító* törvény. — „*vivoda!*“ v. ö. a rokon *öntöde, mosoda, uszoda* stb. (e h. *vivóhely, intézet* stb.). — „*szép szóval* mit sem lehetett *igazítani*“ németes (ausrichten) e h. sem mire sem lehetett menni. — „*régebbi*“ e h. *régibb*.

Fővárosi Lapok.

1872. 288. szám. „Kétszer adták tele ház előtt, *mely adat* eszünkbe juttatja, hogy* *latinos* e h. *s ez az adat*. A magyaros előadás általában nem szereti a sok körmönfont (különösen közbeszúrt) mellékmondatot, úgy hogy ezekről nagyon jól meg lehet itélni a népnyelvi közlemények hűségét és hitelességét (v. ö. Nyelvőr I. 459. l.). — „Nem *képvisel* speciális jelleget“; *képvisel* ige a magyarban nincs, tehát nem lehet vele élni; talán azért, hogy van képviselő, képviselő? Ép így van hajmeresztő, gondviselés, háztűznézés; azért mégsem mondhatjuk, hogy ez a történet *hajmereszt* az embert, a helyett, hogy *fölmereszt* az embernek a haját; vagy *gondviselni* valakit e h. *valakinek* gondját viselni. A népdal azt mondja: „Nincsen *gondom viselő*“. A fönnebbit lehet így mondani: nem *visel* sp. jelleget, vagy: nincsen sp. jellege. — *Miután* rosszul e h. *minthogy*. — *Mérföld* helytelen írásmód e h. *mérföld*; csak az etymologizálók írták *mérföldnek*, hogy ez is tösgyökeres szittya szónak lássék, pedig tudjuk, hogy a régibb nyelvemlékekben így van: „*milyföld*“, és hogy első része idegen szó (lat. *milia* (passuum), ném. *meile*, szl. *milija, milja, milj*), s a föld csak mintegy magyarázatúl van hozzá téve.

Csak elvéte akadunk itt-ott egy-egy magyaros kifejezésre, mint: *haját még nem nagyon csipte meg a dér*; ha folyvást *egy húr on pendül is*; *megmordult*; *képiró*.

Reform.

1872. 349. Németes szerkezetek: „*rákényszerítették nagy beszédet mondani*“ e h. *hogy nagy beszédet mondjon*, vagy bár *nagy beszéd mondására*; és „*megszokta csak annyit termelni*“ e h. *hogy annyit termel*; különben a *termelés* bátran elmaradhat, mert a *termesztés* nagyon tisztességes szó. — *Hódítóvá teszi az elmék fölött*“, helyes: *elmehódítóvá*, vagy: *az elmék meghódítójává teszi*; vagy pedig: *meghódítja az elméket*. — Németes: *tisztába hozni* e h. *tisztázn*. — „*Ujabbani fejlődés*“, egyszerűbben: *újabb*.

fejlődés, — „Konzekvencia“, „budget“; ha konzekvencia, akkor büdzsé, v. inkább büdésé. — Ezeket meg úgy látszik a „széphangzat“ sugallta: *méltattott, követték, megszűntesség*.

H o n.

1872. 293. Rossz szó biztosság e h biztosság, mert a *ság ség* képző határozókhöz nem járul; nem lehetne pl. jólét h. azt mondani *jólság*, épen úgy nem bizton-lét helyett *biztosság*; — rosszak, mert csonkák, ezek is: *Javíthatlanok. kivihetlen, elfogadhatlan* e h. javíthatatlan stb. — Aszfaltozó helyesen van e h. *asphaltírozó*; de ha idegen szó annyira meghonosodik, hogy magyaros képzőt is kap, akkor az akadémia szabályai szerint magyarosan is kell írni, tehát asfalt, aszfaltoz. — Gyönyörűen illusztrálja hirlapi stílusunknak pongyolaságát ez a kifejezés: Várady G. *előbbi álláspontját ismételte*. — Aztán minden harmadik sorban kísért az az idegen-szerű szenvedő alak: *láttatnak, felszóllított, állapított meg, tüzetvén ki, neveztetett ki* stb. stb.

Ellenőr.

1872. 290. s 294. szám. *Docksok*: ebben két többes-rag van, mert a szó egyesben *dock*, s a német vagy angol többes-rag, úgy hogy *docks* a németben már annyi mint *dockok*; de az Ellenőr még a *docks*-ot teszi újra többesbe, mert hanyagúl veszi át az idegen kifejezést. „Osztom e reményt“ németes, már sokszor megrótt kifejezés e h. osztozom e reményben. — „Távrolról sem“: magyarosabb korántsem. — *Egy* a magyarban már nagyon sokszor használatos ott is, a hol épen nem lehet ráfogni, hogy határozott számnév, a hol tehát megfelel a német határozatlan névelőnek. De azért korántsem lehet vele annyiszor élni, mint németben az *ein*-nal, s épen nem tarthatjuk magyarosnak ezt: „*egy* falusi asszony *egy* csipkebokor tövében *egy* szendergő nyulat pillantván meg“, mert itt a két utolsó *egy*-nek el kellett volna maradnia. — *Elrendeltetett, tárgyaltassék, befejeztetett* stb. közt még olyan német passzívumok is vannak, mint *bejelentve lőn*.

STEINER ZSIGMOND.

HIBÁS FELCSERÉLÉSEK.

A viszonyragok és névutók önkényes fölcserélése, fájdalom, nagy szerepet játszik irodalmunkban. — A nemzeti színházban is gyakran hallani ilyen magyarságot.

„Egészségtekéért!” így hangzik a „Faust” című operában Mephistó-nak első pohárköszöntése. Azután imígy végződik a második: „— — — szép Margittáért! — Meg is gyül a baja az ördögnek az utóbbi felköszöntésért Valentinnal és társaival; de nem ám a szerencsétlenül választott *ért* rag miatt; pedig ez teszi őt legvétkesebbé a magyar hallgató közönség ítélőszéke előtt.

Nem egészségünkért, nem Péterért, Pálért szoktak poharat üríteni, áldomást inni, hanem egészségünk re isznak, Péterre, Pálra emelnek poharat, rájuk köszöntenek, vagy felköszöntik őket. „Egészségtekéért” még germanismusnak is ros; mert a német sem mondja: „Für eure gesundheit“, hanem így: „Auf eure gesundheit“, a francia sem így: „Pour votre santé“, hanem így: „À votre santé“.

A *ra re* ragnak nyelvtani szerepét nem taglalom ezúttal. A magyar, a *vívát-ok* nagy mestere nem szorúlt arra, hogy még csak bizonyítgassuk előtte, miért kell a pohárköszöntéseket így és nem amúgy mondania. Elég, ha egypár szóval figyelmeztetjük a hibára.

Kérem tehát Mephisto urat, kérem honfűi szeretettel, szíveskedjék, — ha saját hatáskörében teheti, — az idézett pohárköszöntéseket következőképen zengeni: „Egészségtek re! — szép Margittára.” Az utóbbi áldomás az előző szavakhoz képest, — a melyek most nem jutnak eszembe, — talán másféle viszonyítást igényel. De ez mit sem változtat a dolgon. „Margittáért” mindenesetre hibás.

Nagy dolgot kérek én Mephistótól, a ki, mint tudom, az ellenmondás szelleme; de mégis bíztat a remény, hogy a nemzeti színpad ördöge, a földi utóvégre is ráhallgat honfitársa esdeklő szavára.

Menjünk tovább. A „Tücsök” című színjátékban az iker-testvérek ifjabbika ilyenformán beszél (az ígét nem tudom hamarjában, de tudom azt, hogy *tól től* ragot kíván): „Oda vagyok a bosszúságtól és szégyen miatt.” És miért nem így: „— a bosszúságtól és szégyentől? Azonos értelmű alakok-e a *tól től* rag és a *miatt* névutó?

Gyergyai Ferencz („A magyar nyelv sajátosságairól” 36. l. a.) helyesen mondja: „Nem lát a füsttől, vagy: a füst miatt” nem mindegy. Mert *tól től* távolító a *honnan?* *mitől?* kérdésnek felel meg, és a tárgytól közvetlen származást jelent, a nélkül hogy kényszerítőleg hatna. *Miatt* okvető pedig a *miért?* kérdésnek felel meg, és közvetve kényszerítő okot vet a tárgyra, vagy személyre. És így „nem lát a füsttől” azt teszi,

hogy a füst előtte van, útjában áll s ettől közvetlen nem láthat valamely tárgyat, a mit különben láthatna“. „Közvetve kényszerítő viszony lenne, ha így mondanám: Szórakozottsága miatt (miért?) nem látja a fától (mitől?) az erdőt; ekkor szórakozottsága vet rá közvetve kényszerítő okot, hogy a miatt nem látja a fától az erdőt. Tehát a hol közvetlen származás van, ott nem lehet a *miatt*-ot használni... Így: nedves a harmattól, bűdös a kevélységtől, részeg a bortól; nem mondhatni, hogy: nedves a harmat miatt, stb.“

Gyergyai-nak e fejtegetéseiből világosan kitetszik a *tól* és a *miatt* közti különbség. Hasonló viszonyban áll a *miatt* a *ból* *ből* raggal is; pl. „Szerelemfáltésból teszi. Bosszúvágyból gyújtotta föl a házat.“ Nem mondjuk: Szerelemfáltés *miatt* teszi. Bosszúvágy *miatt* gyújtotta fel, stb. — A gazda (Gyergyai péld. 11. l.) fősvénységből böjtöl (önként); de a cseléd a gazda fősvénysége miatt (közvetve) böjtöl (kénytelenségből). Az elsőben a fősvénység tulajdonság; a másodikban közvetítő okká változik.

A német is megkülönbözteti az ilyen szólásokat; pl. „Reszket a hidegtől. Er zittert vor kälte“. „Szerelemfáltésból teszi. Er thut es aus eifersucht“. „Szenvedek könnyelműséged miatt. Ich leide deines leichtsinnes wegen“.

Megjegyzem még, hogy az olyan szólásokban mint: „Nagyot iszik örömeiben. Féltrebeszél haragjában. Szorultságában arra a gondolatra jutott, hogy“ stb. — a *ban* *ben* is okot fejez ki; de nem oly nyíltan, mint a *tól* *től*. Itt már úgy adja elé az elbeszélő a cselekvésnek vagy szenvedésnek okát, mint tudvalevő, magában érthető dolgot.

A *miatt*, — ha nem csalódom — más színművekben is viszi az itt jeleztem furcsa szerepet; pedig bizony nem arravaló a névutó, hogy a mondatnak külső változatosságot, vagy a vers végének tetszés szerinti szótagot adjon. — Ennyit a színművek nyelvi oldaláról.

Az egyébűtt eléforduló furcsaságok közül ezúttal csak egyetkettőt említek föl az illető hírlapok stb. megnevezése nélkül.

Már régebben ilyenfélét olvastam egy lapban; „A világ kaczag fölöttünk annak láttára, hogy stb.“ — e helyett: kaczag rajtunk, kaczag vagy kikaczag minke a világ“. — Fölöttünk csak az kaczaghat, a ki, például, erkélyen áll, míg mi lenn vagyunk az utcán. De ebből épen nem következik az, hogy mi vagyunk a kaczagásnak tárgya; pedig ezt akarta kifejezni ama cikkírója.

Szintoly hibás ez is: „Látod a zászlót a királyi palota fölött!“ — e helyett: „— a királyi palotán, vagy a palota tetején“.

Ha rúd nélkül, szabadon lebeghetne a zászló kelméje az épület fölött, akkor hagyján; de ilyen mesterséget még nem találtak föl. A zászló tehát rajta van az épületen; mert közvetlenül érintkezik vele. A *fölött* névutó mindig távolabbi viszonyt fejez ki; míg az *on ön en* a közelebbi, a közvetlen kapcsolat kifejezésére szolgál. Ezért hibásak az effélék is: „Tündök apja halála *felett*. Kesereg *fölötte*. Meglett dolog *felett* ne bánkódj“. Ezeket így mondjuk: „Tündök apja halálán. Kesereg rajta. Meglett dologon ne bánkódj“.

Egyébiránt Carthaginem delendam esse censeo, magyarul: hagyjunk már fel a *completíroz*, *präcisíroz* stb. szók használatával. A „Siccle“ cikkének fordításában (Pesti Napló, Grammont-ügy) „a *legpräcisebben*“ kifejezés tündöklök. Hát: szabatos, szabatosság, szabatosan, szabatosít, szabatos nem felelnek meg a czélnak? Nem adják meg a beszédnek azt a „parfum“-ot, a melyben a *präcis* és szép családja oly igen bővelkedik?

JOANNOVICS GYÖRGY.

EGYVELEG.

(A műszavakat), az olyanokat is, melyeket minden művelt nemzet görögül és latinúl tart meg, a mi tudósaink és tudakosaink derűre borúra magyarítják, s ha még magyarítanak! de többnyire nyakatekert korcs szavakat és kifejezéseket csinálnak helyettük. Nagyon örültünk tehát, mikor Hunfalvy János legújabb munkájában („Ég és Föld“, 24. l.) ezt a megjegyzést találtuk: „A divatba jött (jobban *divatra kapott!*) *tájola* vagy épen *tájla* helytelenül képezett szó; csupán csak rövidség okáért nem kell nyelvünket elrontani.“ Ő a kompaszt igen helyesen *tájékoztató*nak nevezi.

(Mély föld.) Így nevezi a mérföldet Hunfalvy J. következetesen fönt nevezett munkában; ezt már azonban nem egészen helyeselhetjük. A 14. lapon azt mondja: „A *mérföld* vagy *mértföld* helytelenül kapott föl *mélyföld* helyett“. A mit a nép nyelvében találunk, arra hiába mondjuk, hogy helytelenül kapott föl, azt nekünk tény gyanánt kell elfogadnunk. Ma ország-szerte úgy mondják, hogy *mérföld*; tehát az irodalmi nyelvnek is így kell használnia. A *mélyföld* igaz régibb, eredetibb alak (l. M. Nyelvőr 319. l.). de ma a Táj szótár szerint már csak Tornában s Gömörben él. Hogy *mélyföldből mérföld* lett, ezt egyszerűen dissimilationak lehet tekintenünk; ilyen van pl. a *borbély* szóban is, hol megfordítva *r*-ből *l* lett. *Mérföld* helytelen, csinált szó.

NÉPNYELVHAGYOMÁNYOK.

Szólásmódok.

Székelységiek.

Ezek akármelyik békér, e helyett: ezek közül akármelyik befér — a számba, a sorba = illendő, érvényes, kielégítő.

Eperszembe vág = oly apró darabokra vagdal, mint az eperszem. Ha megharagittasz, eperszembe váglak, vagy: úgy összevagdallak, mint az eperszem.

Jó hasat vet, jó mejj et vet = jól lakik, teleeszi magát s iszsza is.

Hégyés fülü = éles halló. Hégyés sen lépik = kényes-kevélyen.

Meghérditt: felingerel, felboszont. Meghérgeti a kutyát. Eriggy hérdits éggyet azon a kutyán. Ne hérgeszd annyit azt a kicsi kutyát, te!

Kisiritti a bajusszát: kiseríti, kipöddöri. Kisiritt valakit vagy valamit a házból: frissen, észrevétlenül elállít, eltaszint. Kisirul: kisuhan, kilopószik.

Igazán veti a tánczot, jól veti, istenesen veti = ügyesen, derekul tánczol.

Megjám borit: a csintalanságért gyermeket, a gonosztettért gonosztevőt. Hadd el, mett megjám boritlak.

Hézz akap (hózzá kap) = a legény a leányhoz járóssá leszen, hózzá kap a kutya a légyhez, hózzákap a kezivel valamihez.

Békoppan a szemé: álomra csukódik.

Megtartozik: meglökési haladásából megállapodik. Úgy megrúgta az ajtóba, hogy az udvar közepin tartozott meg (tartószik).

Estéllég, estendő n = este felé.

Büdös: tilos, félős, Búdös neki ott jární = fél ott jární, mert nem szabad, vagy reá ismerhetnek, tudvalevő hibájáért, adósságáért megtámadhatják.

Tempóra: ügyesen, időre. Tempóra tánczolnak. Nagy tempóra felötözik. Siess egy kicsitt, ne olyan tempóra. Mondják: sájára is.

Sájára: hosszúra nyujtva az időt. Ne ötözz olyan sájára, Jere hamarább, ne lépjél olyan sájára. Ragatlanúl nincs használatban.

Magam gazdája vagyok = nem szolgálók mást. Magam dolgát igazítottom nem másét; ez így jól van mondva:

De ha úgy mondanók: Magam dolgomot igazítom — nem volna székelyesen mondva.

KRIZA J.

S z e g e d i e k.

Égy hasiak = egy anyától való testvérek.

Écczakának évaggyán = a legkésőbb éjjel.

Kinn ülnek fényeséknél. (Arra mondják, a kinek piszkos az orra.)

Nincsen hé lélkinék hová lénni. (Épen annyi, mint nincs fejét hová lehajtani)

Nyári vásárszájú = tátott szájú.

Mondva csinált. (A törvénytelen gyermekre mondják.)

Bekötötte a fejit = lerészegedett.

Dérék szál, szépszabású legény.

Beatta a kezit = meghalt.

Hékám! (Igy híjják egymást élteesebb házastársak.)

Magával jötehetetlen = élhetetlen.

Ábrahámra vicsorítja a fogát = sírva fakad.

Csábrádiék felé áll a szája = félre áll.

Kinyúlt kilencz kutya hosszára. (Ha valaki fitogtatásul erején és szokotton felül tesz valamit.)

Kiültek a juhszélre. (Azokról mondják, a kik az ajtó elé ülnek s elfogják az utat).

VARGA JÁNOS.

Veszprémi párbeszéd.

— Hát kê, komám uram, hok-kerü ide? mi járatba van? de rég láttam kédet.

— Hát a mégyéné van êk-kis dógom; többen is gyüttek be mitülünk ügyes bajos embérek.

— Mongya csak, hom-mulattak kéték karácson napyán? vót-ê ijen szép üdö náluk, mind máma van ê?

— Nekém bion, komám asszon, máma sincsen szép üdö. Engém egész hétén piócásztak, karácson napyán egész nap lugos kádba ütem, mos még oda lé vótam a nak-kocsma mellett a fördöbe, nyóc köppöt raktak a hátomra.

— Né mongya, komám uram, hát osztám mi bajja?

— Hát tuggya, komám asszony, az uraság részire vittem fát Litérrü Szengyörgyre; hát ott Kenésén allú mégátunk a csárda előtt, asztán oda átam a lovak elejbe, má mind a hosz szoktyák kocsis embérek a ló lábát lépisányi. Eccére csak elindúnak a lovak, asztán a rud neki gyütt igényessen a mejjemnek Aszongyák, egészen odáig vótam, êhâtam; de ném estem ê, mer a kocsirudat um-mégmarkótam, hat embér is allig tutta kifa-csarnyi a kezembü, peig hâva vótam. A sógorom bevitt êsöb

oda a doktorhó, azután asztán uv vittek vissza haza. Mos má mégis annyira vagyok, hot tudok lélegzetét venni; a müt hétén valahányszor lehütem (leheltem), az gondútam, maj mégész a fene.

— Bizan, komám uram, csak sok baja van a szégény embernek. — Hát hozott kéd be valamit a vásárra, vagy vásál valamit?

— Hosztam be ész zsák ómát, aszt elattam, asztán vásáram is valamit. Véttem ész szómaszékét, asztán még cifra virágot a Rébinek, mer gyövä hétén lész a Tamás Panni esküvője, asztén a Rébi (Rébeka) lész a nyoszorulány.

STEINER ZSIGMOND.

Örségi párbeszéd.

— Gyó napot szomszedasszon!

— Gyó napot magának is! Hát hun, hun gyárt esség?

— Hát csak evótam e postásokho, mássát vüttem e féam levelire.

— Ugy? Hát met er a szögin?

— Oâ, panaszkodék a nyomorut, hon naon sokat kô neki éstrázsát anyé.

— Oâ, oâ, szégin szomszedasszon! De gyó, hon neköm néncs féam, mét én kü nem ánam, hot tülem a gyerökömet éven-nejik; miét én annyot rénik, mög csak véssza nem annájik.

— De met hasznát, szégin szomszedasszon? Én és rétam oan naon, csak ur rönögtem belé, mé' sé vót haszna. Csak hát asz mondanájik mög legalább, hom mikó gyön haza szabaccságra akkó mögét könnyebb vóna a lölkömmek; de még csak as-sé mongyák án mög. E postásni aszonta, hol löhet neki mindönt künnyi e postávê. Maj ha megöllum e désztut, akkó küdök neki ék kis désztuembörsigét. De most ésten vele szomszedasszon! Haza mönök, mét csöplünnek vannak, azoknak kô étét főzni . . . Igaz a szomszedasszon, nem rohad e krumpija? A zenyöm ur rohad, hon no. No ésten vele! . . . gyöjjön é vésárnap, ha maj e zembérgye (az emberje) e kocsmába lösz. Hogy és met csinyá otthun?

(Öri Szent Péter.)

ZELLES ILMA.

Népmes „k.

Az okos leány.

Vót éccér égy okos léán, ehó éccér kérök gyöttek.

Hun van apád hugom? szólittyák még a kérök.

A ténnapi rössöket igazittyá bé (= a tegnapi kihéberezett hordókat tölti meg.) mongya léán.

Hát az anyád mi csinál?

A még a tavali örömet sirattya (= most fekszik gyermek ágyba.)

Hát té méccesz hugom? (= mit csinálsz, mit mívelsz.)

Én fésallát főzők (= fel s alá-t = babot; arra czéloz, midőn t. i. forrásközben a bab fel s alá forog a fazékban.)

Erre a kérők aszonták: No jó van hugom, té okos léán vagy, maj mégmongyuk a legénnek, hogy mit felété.

A léán erre naon mégörüt, asztán örömébe é vég vásznot adott a kérőknek, hogy a legénnek vigyék é' ajándikba. De még a kérők ott késtek, a léán éccér csak éposszantya magát! No íszén a kérőknek sé köllött több; haném mingyá naon légorombitották a léánt, hogy mér csunyakodott; maj mégmongyák a legénnek is, hogy haggya ott a faképné. Avvé osztán émentek.

A léán peig naon busút, hogy mos nem köll a legénnek; az év vég vásznot is sajnáta, hogy mos kárba vész. Ekkor éggyet gondót és avvé fokta magát éfutott a kérők után; mikor osztán elérte őket, aszonta nekik:

Ugyan édes bátyáimak, a varótümet a vászon köszt felejtetem, hagy keressem még.

Mikor osztán a vásznot odatták neki, a léán aszonta nekik:

Csak ménnyén kéték haza, tarcsák még a völeginyüket, én még vissza viszém a vásznomat. Ménnyenek oda kéröbe, a hun étlen szájt, még fingatlan seggét talának.

Az okos léán osztán örökös pártába maratt, mivé éccér annyira éhibászta a dógot. Talán még most is él, ha még nem hoat!

(Örség.)

SIPOS ESZTI.

Talalós mesék.

Kerek mind a riepa, piros mind az uoma, riétes de nem bélés, kostátom nem iedés, ugyantis mi léhet ez? — Hajma.

Ha evöögeték belüllö naobb lösz, ha hozza töszök, kisebb lösz. — Luk.

Icin picin kalaptya, naon feketé némét alatta. — Má k.

Ha irusz ha pirusz, aét bizi lövöszlek a magam hasznáit a té könnyebbségidit. — Csörösnye.

Miét fut a nyu a partonak? Ajit mét a part nöm fut a nyunak.

Nékém ollan ökröm van, hohha ehajtom a börit a patakra, hát a béli otthon marad. Ugyantis mi léhet ez? — Dunyha tollnékü.

Nékém ollan liványom van, ha fővöszik is rén, mög ha lötöszik is rén. — Lánc.

Lipei ludnak hátán a bögyi. — Kémin.

Hijján áti söt kér. — Retek.

Sé kezé sé lábo, mégis fõmögy a hëlloba. — F ü s t.

Lud rén, mét rén? Válluábo nincs viz, ódalábo nincs vér.

— M u z s i k a.

Fuot hátán fuot, soha cérnájo töbe ném vuót. — H á z o n
a z s u p p.

Noábo (Novában) fát vágnok, a forgáccso idé röpu. —
H a r a n g s z ó.

Erdün terém, rétén hizik, asszonyok köszt dombérozik.

— S z i t a.

(Páka. Göcsej.)

PFEIFFER JULIA.

T á j s z ó k.

1. Szeged-vidékiek.

Ácsánykodik: irigységből felebarátjának akarva rosztat kíván.

Belgetni: a gyermeket a bölcsőben igen lassan ringatni. *bel: belé*

Budár: = újonan ültetett fiatal szőlő. Tsz. más ért.

Buga: dolgát ügyetlenül végző pór. Tsz.

✓ Bugyi: kis gyermek számára készült bő nadrág, bugyogó.

Csatorál: a szobajtón szükség nélkül ki-bejár. „Ne csatorály, mert az ajtóba csukom a sarkad“. (Talán inkább egyszerűen „zajt üt“; v. ö. T. Sz. csatarázni, csatirázni. Szerk.)

Csörmő paprika: a vörös paprika aprajából törlik (v. ö. T. Sz. csörmelék).

Csurak: a paraszt nőnek prémes téli felöltője.

Daku: többnyire sárgára festett gyermek-felöltő báránybőrből.

Dorkó: fából készült ivóedény, kupa.

Dufa: hosszú vékony rúdral alkalmazott vessző, mely lép-
ragaszba van mártva; ezt löki a galambász a háztetőn ülő kódogó
galamb szárnya alá, s így megfogja. — Ledufázta a galambot.

Duni: pisze orrú.

Elkerel: elsikkaszt; p. pénzt.

Ellisztél: szó nélkül gyorsan odább áll.

Elszontyorodik: sirásra fakad. „Ne háborgasd, min-
gyárt elszontyorodik“ (v. ö. T. Sz. szontyolyodni, szon-
kolyodni.)

Éjszakának évaggya: legsötétebb része. „Ne indúj el éjsza-
kának évaggyán.“

Famászó: folytonosan mulató.

Fentős lesz a füstre akasztott sertéshús lanyhás őszi idő-
ben, azaz szagot kap, romlani kezd. — Fentősödik a hús;

megfentősödött: elromlott. (Fentős nevű falu van Kövár-vidékben).

Félneder: hibás eszű.

Föllát: nagyra lát, fönnhéjazó.

Fülistráng: meghülésből származó hosszukás daganat a gyermek füle alatt.

Gazos: a bortól becsípett, pikós

Gércsó: ki idejére nézve rendkívül gyöngé testalkatú, vékony dongájú.

Gezemice: apró kocsonyanemű nyálkás (?) ételmara-dék. Tsz.

Gönye: erőben megfogyatkozott munkást neveznek így. V. ö. M. Ny. Szót.

Gürcöl: valamely dolgot erőnek erejével végre akar hajtani.

Kavillás: őszi időben a mezőnek oly füves része, melyben nyulak tartózkodnak. „Kavillásban találok ősszel a nyulat“. (V. ö. Tsz. kavillások.)

FERENCZI JÁNOS.

2. Hetés-vidékiek.

Béal: bival.

Béránnya: borona.

Börsöllü: mozsár, melyben sőtörnek. V. ö. Tsz. böszörü.

Csáfori: szájas nő. V. ö. Tsz. csáforítani.

Cseferít: haszontalan nevetgél.

Cséda: csoda.

Csicsuk: István, Istók. Tsz. Csicsó.

Csög-bög: szemet; csögös-bögös: bokros.

Czipra: tarka, cifra.

Eklendéznyi: akadémuskodni. Tsz: ekrendezni, öklöndözni.

És, némés: is, nem is.

Estálló: istálló.

Estáp: ostor, vessző; „majd mégéstápollak“: majd meg-raklak ostorral.

Etuábra v. tuábbat: majd később, továbbad.

Fua, foa: fa; tárgyaggal fát.

Galiba: gyöngé. Tsz. más ért.

Görbe: sovány.

Gyan ku: János, Jankó.

Gyelés napok: nagyobb ünnepek.

Harog: 1) kuton levő horog; 2) szénahuzó.

Hóditt: halvány.

Kenficzünyi: vmit bekenni.

Kiszörit: kényszerít, erőszakol.

Kustirbicziu: conscriptio.

Küllü: kívül.

Löjögét: szokott lenni, van soká.

Luak: lovak.

Lüknyi: kását törni. L. Tsz.

Lükü.

Mentüs: mihelyt.

Merevin: többnyire. L. Tsz. merevén.

Mélő nap: hétköznap (*mívelő nap).

Micsa v. micsida: micsoda.	Puruszlik: mellény. Tsz:
Nyargal: szaladj! nyargadd	puruszli.
be: vidd be gyorsan.	Sékonyál: sikolt; l. Tsz.
Nyámádi: ügyetlen, tehetet-	sékod.
len. L. Tsz nyámándi.	Sónyu: savanyu.
Nyóosztanyi: a fátsértegetni;	Suasztanyi: kitépni.
„eők a gyerekek megnyóoszt-	Szacos (ruha, út): piszkos,
tották az ómafát:“ leszedték	kastos, nedves.
az almát róla. Kétértelműen is	Százod: százalék.
használják.	Szégín: gyáva.
Ótára (lefeljebb) hajtyák a	Szélid fa: nemes fa.
disznut; ótán löjögnek.	Szérén görbe: igen sovány.
Östök: eresz.	Tóa v. toamott: amott.
Pacsa: patyolatkendő, melyet	Törifa: tréfa.
fejkül használ a hetési pórnő.	Vides: vizes.
Palajta: ponyva.	Zabátt: jóllakott. V. ö. Tsz.
Piku: Miklós.	Zökönnyi: taszigálni, lö-
Pirics: árnyékszék. Tsz.	ködni; „né zököggyön“.

Igék, melyeknél a határozatlan mód végzete *nya*: *bejnya*, *rejnya*, *zihánya*, *irnya*, *innya*, *dógoznya*, *tánczunya*, *orditnya*, *tanunya*, *tunnya*, stb.; bögni, ríni, lélekzeni, irni stb.

Több birtok több birtokos alakok: *luainkakak* lovaink, *ökreinkekek* ökreink, *marháinkakak* marháink stb.

FATÉR JÓZSEF.

Helynevek.

1. Szent-Gericze.

Szántók. Lukaszila, (hagyomány szerint elpusztult ily nevű helység feküdt rajta.) Szakadát, (mint több más ily nevű hely szakadásos, szakadóféle.) Somkerekalj, (fölötte kiemelkedik a hely, mely erdős, cziheres, somfával vegyes.) Lüget, (régebben vadgyümölcsfás; most bokros hely.) Szilfarka, (régén e tájon volt szilfás erdőrészek kikeskenyedett bütüje. Szilfák nyomai ma is látszanak.) Csunyásza, (omladásos csunya hely.) Bükkmege. Falbükk, (régén erdő) Valkő, Kamaraszeg, Darázsdomb, Fekető üver, Telek, (ez is faluhely lehet, mert tégladarabokat fordít ki az eke.)

Erdő. Egy darab ritkásnak a neve „Szégényszér“, (ma bokros, inkább csak lefeljebb használják, de nem sokat ér, mert sovány hely s egészségtelen fűvet terem.)

Szőlők. Kis üver. Virgó. Timak. Nyaló, (régebb ez volt a legjobb bortermő hegy, melynek édes szőlőnedvüvel az ember megnyalta a száját.) Tokaj. Czakó.

Élő családok. Gaál. Boros. Jakab. Inlai. Cseh. Gagyí. Tibáld. Tamás. Nagy. Csupor. Szabó. Tós. Bükkösi. Székely.

Kúti. Varga. Sárosi. Tót. Kozma. Benke. Kövesdi. Szilágyi. Kovács. Veres. Zakariás. Mózsés. Horvát. Béres.

J e g y z é s. A határrészek közt itt is, még több hely is eléfordul vagy szőlőhegyek, vagy hegyoldalok s hegyoldali szántók közt az „üver“ szó. Ez a leggondosabb utánkérdezkedés után: fejér agyagos, márgás, fehér palás föld; jó trágyázás által termékenynyé tehető. Egy intelligens ember itt azt mondta, hogy az ő „üver“ szántóhely darabjuk márga; Nyomát és Iszló helységekben pedig, hogy ha üver hegyoldalokra eső hull, ez a hegyen lefolyva megfejeedik; mert a hely fejér agyagos vagy fejér palás.

2. Ny o m á t.

S z á n t ó k, k a s z á l l ó k é s e r d ő k. Moka. Barót. Oldala. Királykút, (szántórét, úgy nevezik a benne levő kitünő forrásról.) Ropó. Dángyér hágó. Ujbár. Bozspatak. (Szomszéd Bozs községe határából jövő szarukról nevezett szántó.) Bostorok. Boscsere. Nyárhát, (erdő és szántó.) Hegymege

H e g y o l d a l o k. Sónyaló, (kopár, terméketlen, meredek oldal.) Kék sára, (kékes, agyagos hely.) Omlás és Szakadály, (mindkettő mélyebben feküve a felülről és oldalról reájok görbülő hegyoldaloknál; esőzés idején beléjük ereszkedik a víz, azért omladásnak és szakadásnak vannak kitéve.) Irma, (hegy.) Irma-tető. Irmahágó. Gyűrüs gyakor.

F o r r á s é s p a t a k o k. Királykút. Bozspataka. Hegymege pataka.

J e g y z é s. 1) A szántók közt eléforduló „Ropó“ név több határokon dívik itt is, van Medeséren és a szomszéd Szentmiklóson is. Rendesen mindenütt a falu közelibe esik, s kimenve, hirtelenebb e hely ütközik a szembe. Vagy ha távolabb is esik, de a hely kanyarodása által el van a szem elől veszve, s csak megközelítve akad szembe. Gyaníthatólag mint mikor valami leesés vagy törés közt csak akkor veszik észre, mikor „ropp“ hangot adott, az érintett határdarab is, rögtön vagy véletlen fel-tünésénél fogva e hangról vette nevét.

2) A hegyoldalok közt eléforduló „Gyakor“ szó gyanításon szerint sűrű vesszős helyet jelentett. Itt közte sok gyűrűfa létezett. Medesér nevű helységben is van „gyakor“ nevű hely s épen ily régebbi állapotra mutat.

3. S z e n t - L á s z l ó.

S z á n t ó k. Papok vagy szentegyház ösvénye. (Itt jártak a papok a gálfalvi leánymegyébe.) Döngő. Irma. Lázd.

R é t e k. Papányrét. (Állítólag egy ilyen nevű ember tulajdona volt régi időkben; ma ki van e család e halva.) Orotvány.

Kihalt családok, mint főbirtokosok. Sigér. Ozdi. Sárosi. (Sigér Báthori Zsigmondtól nyerte itteni birtokát, róla ment a későbbiekre s most élő birtokosokra.)

Élő családok, mint birtokosok. Iszlai, Pataki, Balla, Nagy stb. KRIZA J.

4. Nagy-Kőrös.

Halmok. Boldogasszony halma, (míg a város lakói katolikusok valának, Boldogasszony kápolnája állott e helyen. Téglákat, cserepeket gyakran ásnak ki.) Vashalma, Kappanhalma. Szőr halom. Nyúlfüle halma, (tisztán emberi kéz műve, beszélük, hogy mívelésekor fölírásos nagy követ, embercsontokat, éles szereket, fegyvereket találtak alatta.) Asszony halma, (a lakosok előtt már ismeretlen; egy régi mappán a törteli szőlők sarkába van helyezve.) Lukas halom. Tetétlenen: Tetétlen hegy, (azért neveztetik így, mert tetején lecsapott baglyához hasonlóan, csonkán, tetőzetlen áll. Béla király Névtelen jegyzője szerint Árpád a Zagyva vizétől megindulva, egész seregével itt [mons Teteuetlen] szállott táborba; a mellette levő másik halommal együtt Nagy és Kis-Pengyomnak is neveztetik. Arany János egy kirándulás alkalmával Árpád halmának nevezte el.) Gorsa halma, (a város levéltárában okmányi emlékezés van róla; ma e dombnak, mely ott esik, hol a Gerje vize a törteli határról a tetétlenire lép, nincsen neve.) Czakó halom. Kecskés. A tetétleni halmokat közös néven Kunhalmoknak nevezi a nép.

Vizek. Csiptorok. Kövér völgye, (Szikra pusztánál a Tiszába szakad.) Csíkos. Szurdok. Gógány ér. E 3 mocsár alkotja a Kőrösért, mely a jenei pusztán a Tiszába szakad. Gát, (tó a város mellett. 1735-ben itt gyűlt össze a Péro rácz fölkelő ellen induló körösi compagnia.) Felső gát ér. Gerje, (Czeglédről Törtelen Tetétlenen át a körösi határra lép, végre a Tiszába ömlik.) Ásott gödör. Ásott gát, (kenderáztatók).

Kutak. Encsi kút, (hosszú baromkút, egészséges jó vize levén, ivó kútnak használtatik. Nevét onnan vette, hogy itt valaha Encs falu volt, mely Kőrössel összeolvadt. A város eredetét is e pásztortelepre viszi vissza a rege; hajdan a város szélén esett, de most úgy körül van építve házakkal, hogy majd a közepén van.) Kő kút. Kis kút. Padlás kút.

Sánczolatok. Földvár. (Mély és széles földhányás, mely tömlyékektől és erdőktől környeztetvén, a vidék lakosságának biztos menedékkül szolgálhatott. A városig nyúlt rengeteg kőrifa-erdőt Herbeville német tábornok a Rákóczi-fölkeléskor 8 nap alatt kivágatván, a fölszabadúlt homok a zsombékost eltöltötte. Balla Károly a Tudományos Gyűjteményben kiadott értekezésében

azt állítá, hogy ez az a körösszegi vár, hol Kun Lászlót a kunok meggyilkolták.) Csípvár, (a közlegelőn, jelentéktelen, mintegy 40 □ ölnyi sánczolat, épületmaradványokkal. A XVIII. században kihalt Kalocsa család Csípvárról írta előnevét.)

Rég i t e m e t ő. Sirató, (a vasuti indóháznál állott e szép fősík, de nagy részét széthordták vasuttöltésnek, csak néhány szilfa maradt egyik sarkában, árnyékozva néhány sírt. E helyet a ref. egyháztanács a vasutiak rombolása után körülárkoltatta. A tatárfutás idejéből eredt mondája Tompa regéiből ismeretes.)

C s á r d á k. Gógányi csárda. Nagy erdei csárda.

BALLAGI ALADÁR.

Népdalok.

L á n y. Mindég montad, hogy évöszö,
Ha észántó, ha évető:
Észántottá, évetötté,
Engöm éthon felejtötté.

Aszt akarnám tudakóni,
Löhét-é már férhő mönni;
Ha nem löhét férhő mönni,
Kő ám szeretöt tartani.

F é r f i. Élet élet de szép élet,
Be szép a nőtelen élet;
Mezön akar, arra möhet,
Szeretőjéve beszélhet.

Szeretömnek szerettelek,
De évönni ném mertelek;
Féltem, hogy a csalárd szived
Ém mellettem mást is szeret.

(Ormánság.)

IVÁNYOS SOMA.

Édés anyám, édés anyám!
De rosز szívvé van kéd hozzám,
Sém ebédém, sé vacsorám,
El is hérvad piros orczám.

Szívárványos az ég alla,
Alacsony a fejem alla,
Gyere rózsám igazicsd még,
Bus a szívem, vigasztád még!

Édés anyám férhő adott,
Tizenkét szoknyát varatott;
Ojan dэрék kis uram van,
Kukoricza nadrágja van.

Kukoricza a nadrágja,
Cserfakéreg a kabáttya,
Répacsira a szakálla,
Ném illik a csókom rája!

SIPOS ESZTI.